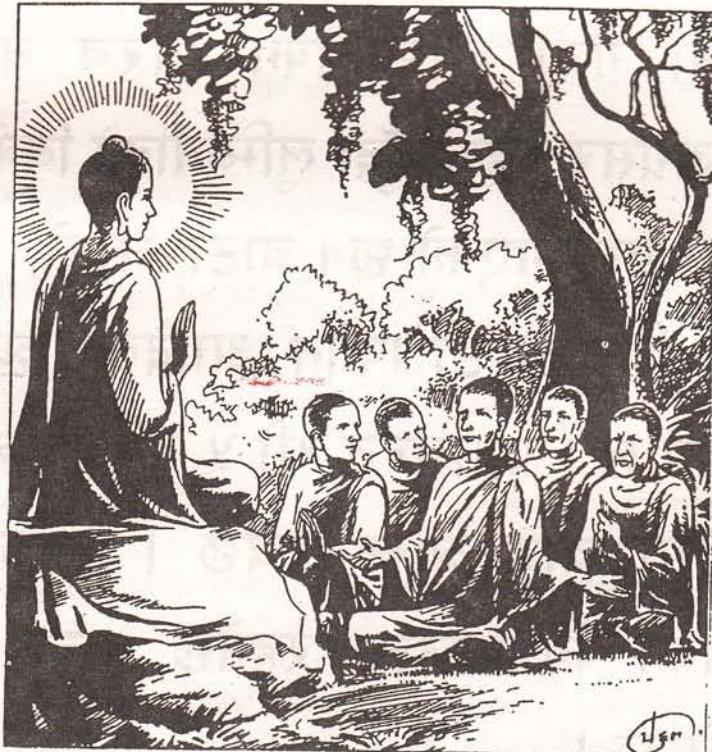

तमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

आणण्ड वृक्षम्

(नेपालको पहिलो बौद्ध मासिक पत्रिका)

सारनाथमा पहिलो धर्मचक्रप्रवर्तन

वर्ष २६
अंक ८

ने.सं. १९९९ यःमरिपुन्हि
वि.सं. २०५५ मार्ग पूर्णिमा

बु.सं. २५४२
ई.सं. १९९८ डिसेम्बर

साधुवाद !

भगवान् गौतम बुद्धको पवित्र जन्मस्थान
लुम्बिनीमा विश्व बौद्ध शिखर सम्मेलनको
आयोजना गरी लुम्बिनीको गौरव बढाउने
कार्यमा अग्रसर रहेको हुँदा लुम्बिनीको विकासमा
ठूलो टेवा पुग्न गएको छ । बाटो-घाटो, पानी-
पोखरी, बिजुली-टेलिफोन आदिको व्यवस्था
हुन गएको छ । प्रयासरत श्री ५ को सरकारमा
हार्दिक साधुवाद व्यक्त गर्दछ । विकास र
संरक्षणको निरन्तरता रहनेछ भन्ने आशा
लिइएको छ ।

आनन्दभूमि
परिवार
स्वयम्भू काठमाडौं

आनन्द भूषि

(नेपालको पहिलो बौद्ध मासिक पत्रिका)

सललाहकार
भिक्षु कुमार काश्यप
फो. नं. २७१४२०
तीर्थनारायण मानन्धर
फो. नं. २७०३८६

धर्ष २६ - अङ्क ८ - बृ.सं. २५४२ - मार्गपूर्णिमा

बूद्धवचन

उठानेनप्तमादेन सञ्चामेनदमेन च ।
दोपं कथिरथमेधावी यं श्रोघो नाभिकीरतीति ॥

सम्पादक
सुवर्ण शाक्य
फो. नं. - २८१४६४

मूर्ण प्रबन्ध
अष्टमुनि गुमाजु
फो. नं. - २५४१११

व्यवस्थापक एवं प्रकाशक
भिक्षु धर्मसूति
सचिव आनन्दकुटी विहार गठी
स्वयम्भू - २७१४२०

वितरण व्यवस्था सहयोगी
केदारनाथ थ्रेष्ठ - २४६८६०
प्रधान - कार्यालय
आनन्दकुटीविहार, स्वयम्भू, काठमाडौं
पो.ब. नं. ३००७, फोन : २७१४२०

बुद्धिमान् हरूले उद्योग गरी, अप्रमादी भई, संयम र चित्त दमन गरी, बाढी आउनाले बगाएर लान नसकिने द्वीप बनाउन सक्नुपर्छ ।

महापन्थक र चूलपन्थक दुइजना दाजुभाइ हुन् । उनीहरू दुबै प्रवर्जित भएर बसेका थिए । चूलपन्थकको स्मरणशक्ति मोटो भएको हुनाले धर्मगाथा एउटासम्म पनि कण्ठ गर्न नसक्ने थिए । यस्तै हुँदा दाजु महापन्थकले उनलाई भिक्षु हुनबाट विचलित गराई निकालिदिए । भगवान्‌ले उनलाई रोकिराखे । चूलपन्थक एउटा गाथासम्म कण्ठ गर्न नसक्ने भएपनि बीर्यलाई नछोडी रहने भएकोले अहंत्व प्राप्त गर्ने भए । उनी लोकोत्तर कुटुम्बको पनि स्वामी भए । यस्तो देखी अरु भिक्षुहरूले त्यो कसरी भयो भनिरहेको सुन्दा भगवान् शास्त्राले बुद्धिवान्‌ले अप्रमादी भई बाढी आएता पनि त्यसबाट नबगाइने गरी द्वीप बनाउन सक्नुपर्ने कुरा खताई उपर्युक्त गाथा बताउनुभएको हो ।

वार्षिक ग्राहकशुल्क रु. ६०।-

आम्बीवन ग्राहकशुल्क रु. १०००।-

एक प्रतिको रु. ६।-

धर्ममा पार्टीको विचार

नेपालमा जति धार्मिक स्तन्त्रता छ भनेपनि सरकारी सांप्रदायिक दुर्गन्ध चाहिँ लिच्छवीकालदेखि नै रहेको देखिन्छ । शाहकालमा आएर राणाको जगजगिमा जनताले धार्मिक अधिकार गुमाएको छ । पंचायतकालमा पूर्ण साम्प्रदायिक रहेर २०४६ सालपछिको प्रजातान्त्रिक कदम भनिएको छ । प्रजातन्त्र आउन दिएन ।

बाक्स्वतन्त्र पाएपछि जनताले धेरै धार्मिक सम्मेलन गरे, प्रवचन गरे, भाषन गरे तर स्वतन्त्रताको मूललाई मान्यता राखिएन । धेरै ज्ञापनपत्र दिइए, लखाँको संख्यामा शान्ति जुलूस आए, लेखहरू प्रकाशित भए । प्रजातन्त्रमा हुनुपर्ने कान र गिद्दी पार्टीले चलाएको सरकारमा रहेन । जनता धार्मिक क्षेत्रमा निराश रहे ।

राष्ट्रसेवक पार्टीहरू नेतृत्वको विभाजनले टक्रिए । एक छाक खाएर धार्मिक क्रियाकलापमा लाग्नेहरूले एक छाक खान पनि धाँ धी हुने गरी बजार भाउ चर्कियो । 'बुभुक्षितः किं न करोति पापं' । धर्मप्राण हुनुपर्ने मा पापप्राणताको बाहुल्यमा हुने परिस्थिति सृजना भयो । सरकारलाई कसको के वास्ता ? पार्टीगत सरकार श्रोहदामा बस्न पाए पुगिहाल्यो । यही स्थिति धर्ममा रह्यो ।

आज फाटू फुटू गरी पार्टीहरू धार्मिक क्षेत्रमा एकोहोरो दबाव दिइने क्रियाकलापको विरुद्धमा आफ्ना आवाजहरू राख्दै आएको सुनियो । धार्मिक जगत्‌मा यो खुशीको कुरा हो, तर पनि पार्टीप्रति जनताको गुमेको विश्वासलाई तत् तत् पार्टीले भगवान् बुद्धको मनसा, बाचा, कर्ममा गर्नुपर्ने उपदेशलाई पालन गर्ला कि नगर्ला भनी शंकामा निहित छन् ।

शंका मात्र शंका हो, वास्तविक होइन तापनि शंका भनेको पूर्णिम्बवले आडने भएकोले त्यो वास्तविकमा परिणत हुन पनि सक्ने कुरा हो । यस्तो स्थितिबाट गुज्जिरहेको धार्मिक क्षेत्रमा सरकारमा बसेका र सरकारमा जान खाउने पार्टीहरूले निरपेक्षहरूमा धार्मिक आस्था जगाउने क्रियाकलाप अपनाई जनविश्वास ग्रहण गर्न अग्रसर रही कटिबद्ध रहनेछ भन्ने आनन्दभूमिले आशा राखेको छ ।

नेपालका बौद्ध माध्यमभाषाहरू

- भिक्षु धम्मारामो (विपस्सी)

नेपाली बुद्धमार्गहरूको आपने धार्मिक व्यवहार-मा प्रयोग गरिने अनेक भाषाहरू छन् । त्यसमा पालि र संस्कृत जस्ता प्राचीन र समृद्धदेखि लिएर नेपाली र नेपालभाषा जस्ता विकासशील, समृद्ध र जीवित अनि त्यस्तै भर्खरमात्र नागरीमा लेखन थालिएका थारु र तामाङ आदि भाषाहरू रहेका छन् । नाम तै यकीन नभएको भाषा पनि प्रचलनमा आइराखेको छ । अझ अंग्रेजी, हिन्दी, जापानी जस्ता विदेशी भाषाहरूसमेत रहेका छन् ।

पालिभाषा: भगवान् बुद्धबाट व्यवहृत मानिएको पालिभाषामा अद्यापि थेरवादीहरूका धार्मिक ग्रन्थ त्रिपिटक सुरक्षित रहिआएको छ । अझ त्रिपिटकका अर्थकथा, टीका र अनुटीकाहरू त्यसको दोष्वर जति रहेको अनुमान गरिन्छ । यो भाषामा इतिहास, भूगोल, ज्योतिष, गणित, कला, औषधोपचार आदि जस्ता, परम्परागत ज्ञानविज्ञानसम्बन्धी वाडमय दक्षिण तथा दक्षिणपूर्वी एशियामा प्रशास्त पाइनाले तो कति छन् भन्ने कुरा अनुसन्धानको दिश्य भएको छ । त्यहाँ यो भाषाको अध्ययन, अध्यापन र धार्मिक क्षेत्रमा देनिक प्रयोग अध्यापक छ । यसको मूल नाम मागधी थियो भनिन्छ, तर बुद्धबचन अथवा पर्याय (धर्मपर्याय) भन्ने अर्थसे पालिशब्द प्रचलनमा रुढ भएपछि यसको भाषालाई नै पालिभाषा भन्न थालिएको हो । विश्वकै सबभन्दा पुरानो पालि पाण्डुलिपि मानिएको विनयपिटकको एउटा अंश नेपालमा पाइएकोले पहिले-पहिलेका अमानामा नेपालमा पनि यस्ता वाडमयहरू रहेको प्रमाणित

हुन्छ । यसको मूल थलो रहेतो जम्बुद्वीप (नेपाल तथा भारत) मा बीचमा विस्मृति भएपनि अन्य बुद्धमार्गी देवहरूमा यसको दरिलो परंपरा रहिरह्यो । इस्तो बीतौ शताब्दीको शुरुमा आएको धार्मिक जागरण सँगसरेगे पालिभाषा र वाडमयको आपनो मातृभूमिमा पुनः प्रवेश भयो । नेपालमा सन् १६२५ देखि बुद्धधर्म (पछि बुद्धधर्म व नेपालभाषा) पत्रिकामा पालि सूत्रांशहरूको प्रकाशन भएदेखि परिचय शुरू भयो । नेपाली बुद्धमार्गीहरूका धार्मिक अनुस्थान रा पुनः स्थान पाउनथाल्यो । आज देखका घरेलुदेखि राठिङ्गस्तरका पूजाआजाय सर्वे भाषामा हुन्छ । केही धार्मिक ग्रन्थहरूको प्रकाशन पनि छन् । भारतको नालन्दा महाविद्यालयबाट प्रकाशित नागरी-लिपिका पालित्रिपिटक र अर्थकथा अनेक दशकदेखि नेपालमा लोकप्रिय छ । भर्खरे विपस्सनाशोधकेन्द्र बम्बई-बाट छट्ठ संगायनको नागरी लिप्यान्तरित संस्करण उपलब्ध भएको छ । यसबाहेक बर्मी, थाई, सिंहली र रोमनलिपिका पालि वाडमय ग्रन्थहरू देशका विभिन्न धार्मिक तथा शैक्षिक केन्द्रहरू र विहारहरूमा पाइन्छन् । यथालब्ध रोमनलिपि र अंग्रेजी अनुवाद त्रिपिटक एक-जोड थाई संघराजाबाट श्री ५ महाराजाधिराजमा चढाइएको (नवम्बर १६६५) नारायणहिटी राजदरवारमा छ । गत केही दशकदेखि नेपालभाषामा यो भाषा सिवै पाठ्यपुस्तकहरू पनि प्रकाशित छन् । अब त कम्प्यूटरमा चलाउनका निमित्त सीडि रममा भरिएका त्रिपिटकपालि नेपालमा पनि पाइन्छन् ।

संस्कृत भाषा: संस्कृतलाई धार्मिक हिसाबले

पालिपछिको महत्त्वपूर्ण भाषा मानिन्छ । आहाणहरूमा चलेको पाणिनीय व्याकरणसंग मेल नखाने हुँदा यसलाई बौद्धसंस्कृत भनी छुट्टू वर्गीकरण गरिएको छ । बौद्ध-संस्कृत साहित्यको विशालता भोटे र चीनिया भाषामा अनूदित परिमाणबाट अनुभान हुन्छ तर भारतमा बुद्धधर्मको पतन हुँदा यसको धेरै अंश नाश हुनगयो । यत्किञ्चित् अंश नेपालका नेवारहरूमा प्रचलित छ । यहाँबाट हड्सनका प्रयासबाट (सन् १८ १४९) बाकी हुनियाँमा यसको प्रचार हुनगयो । अनि प्रसिद्ध संघसंस्था, पुस्तकालय र विश्वविद्यालयबाट यसको सम्पादन गरी रोमनलिपिमा प्रकाशित भएको धेरै ने भइसकेको छ । अब गिलगिटका खण्डहरहरूबाट उद्धार गरिएका पुरावशेष संस्कृत बौद्धप्रन्थहरू पनि पुस्तकाकारमा प्रकाशित छन् । तिब्बत र चीनका गुम्बाहरूमा पनि केही ग्रन्थहरू सुरक्षित रहेका छन् । केही विदेशी मेधावीहरूबाट भोट र चीनियाभाषाबाट संस्कृतमा अनुवाद गर्ने जमको छ । योभन्दा पहिले एशियामा विभिन्न भागमा अज्ञ यो भाषामा अज्ञात बौद्ध वाङ्मयहरू भएनभएको खोज गरी भएकालाई प्रकाशमा ल्याउनु बांछनीय छ । नेपालमा भने सरकारी क्षेत्रबाट अहिलेसम्म उपेक्षाबाहेक अरु केही भएको छैन । जनस्तरमा पनि दैनिक प्रयोजनका सानातिना पुस्तिकाहरूमात्र पनि थोरे प्रकाशित छन् । विदेशबाट खास गरी भारतको मिथिलाविद्यापीठबाट नागरी-लिपिमा प्रकाशित कृतिहरूको संकलन नेपालका विभिन्न विहार र शिक्षणसंस्थाहरूमा एवं व्यक्तिगत संकलनमा रहेका छन् । यसबाहेक देशको धार्मिक र सांस्कृतिक व्यवहारको आधार रहेको यो वाङ्मयको न्यूनतम अध्ययनमा रहन बाध्य छ ।

नेपालीभाषा: इशाको नवौं शताब्दीदेखि भारतको उत्तर-पश्चिमी पहाडीक्षेत्रलगायत नेपालको कर्णाली प्रदेशमा देखापरेको र खसकुरा भनिने, बाइसे चौबिसे

राज्यकालमा पर्वते, अनि पछि गोरखाली हुँदै आधुनिक युगमा नेपालको संविधानबाट राष्ट्रभाषा मानिएको सर्वाधिक प्रचलित भाषा हो । पश्चिमी नेपालका मध्यकालीन राजाहरू सबै नै बुद्धमार्गी रहिआएको कुरो अभिलेखबाट सिद्ध भैसकेको छ । त्यसै बेलादेखि लेख्यभाषा रहिसकेको यो भाषामा तत्कालीन के कति बौद्धविषयक वाङ्मय रहेको छ भन्ने कुनै खोजिकै विषय छ । स्पष्ट रूपशे भने यही २० औं शताब्दीको दोस्रो पाउतिरमात्र प्रारम्भ भएको पाइन्छ । सन् १९२८-३० मा 'हिमालय बौद्ध' पत्रिकाबाट पालि, संस्कृत वाङ्मयका अंशहरू अनुवाद र केही स्वतन्त्र लेखहरू प्रकाशित भए । पछि नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानबाट संस्कृतका पूरे नवप्रन्थको अनुवाद प्रकाशित गर्ने योजना गरेकोमा ४-५ बटामा नै अवश्य भयो । एक-दुइबटा पुस्तक व्यक्तिगत रूपले पनि प्रकाशित भएका छन् । पालिसाहित्यबाट अनूदितमा भने आचार्य पिक्कु अमृतानन्द महास्थविरका कृति (प्रकाशनावधि १९७०-६०) नै मुख्य छ, अरु छित्रपुट प्रकाशन भएको मा धर्मकीति विहारबाट र अन्य व्यक्तिगत श्रोकातबाट प्रकाशित पुस्तक-उत्स्तिकाहरू पर्दछन् । यो प्रकाशनहरूबाट सूत्र र विनयपिटकका अधिकांश भाग नेपालीमा उपलब्ध भएको छ । अभिधर्मपिटकका मूलएतर एककल-दुक्कल पुस्तकबाहेक मूलको नेपाली अनुवाद अभाव छ । स्वदेशी लेखकहरूका विविध विषयक स्वतन्त्र कृति तथा विदेशी भाषाबाट अनूदित कृतिहरू पनि उल्लेखनीय छ । सन् १९७४ देखि 'आनन्दभूमि' र १९८७ देखि 'धर्मकीति' बौद्ध मासिकमा नियमित त्यस्तै अन्य समसामयिक पत्रिकाहरूमा आवकल झुक्कल प्रकाशित लेखनबाट बौद्ध ज्ञान प्रसार हुँदै आएको छ । सरकारी संचार माध्यम हुँदा बौद्धजगत्मा यसको प्रयोग व्यापक छ ।

नेपालभाषा: नेपालका तराईलगायत्र मारतमा बुद्धधर्मको पतनपछि एकलो परेको नेवार बुद्धमार्गीहरूबाट इशाको १७ औं शताब्दीको शुरूदेखि यो भाषामा संस्कृत बौद्धवाङ्मयको अनुवाद भएको मानिन्छ । केरकति छन् भन्ने बारेमा अनुसंधान हुन बाकी छ । आधुनिक प्रकाशन भने सन् १९०९ मा पण्डित निठानन्द बज्जाचार्यबाट 'अष्टसाहित्यका प्रज्ञापारविता' ग्रन्थको एउटा अंश प्रकाशित भएदेखि शुरू भएको हो । सन् १९२५ मा बुद्धधर्म र नेपालभाषा पतिका छापिएदेखि मूलपालिको अनुवाद पनि थियो । पछि धर्मदूत, धर्मोदय, आनन्दभूमि, धर्मकीर्ति आदि पत्रिकाहरूबाट पनि सेवा भयो र भइरहेको छ । केही छिटपुटबाहेक दीघनिकाय, मजिस्ट्रेशनिकाय र मिलिन्दप्रश्न जस्ता उल्लेखनीय प्रकाशन बीसों शताब्दीको अन्तिम पाउतिरमात्र भयो । सन् २,००० सम्ममा सूचिपटको अनुवाद पूर्ण गर्ने योजना रहेको सुनिन्छ । पाठ्यपुस्तकहरूको अनुवाद प्रकाशन धेरै भइसकेका छन् । मुख्यगरी बर्नी विद्वान्हरूका कृतिनिकको नै उपलब्ध छन् । सन् १९८४ सम्ममा प्रकाशित कृतिहरूको सूचि पुस्तकाकार मा उपलब्ध छ । अहिले बुद्धधर्मसम्बन्धी गदा, पद्म, नाटक, इतिहास, जीवनी, यात्रा संस्मरण आदि विभिन्न विद्याको साहित्य पाइन्छ । यो जीवित बौद्धसमाजको एउटा सशक्त भाषा भएकोले बोलिचालीका अलावा लेखन ग्रन्तीको पनि विकास भएको छ ।

भोटभाषा: भारत र नेपालबाट प्रवेश भएको बुद्धधर्मलाई राजा र प्रजा दुर्बेतर्फबाट श्रद्धा र संरक्षण पाएकोले भोटभाषामा बौद्धसाहित्य सर्वाधिक छ । काठको ढलक बनाई पुस्तक छाप्ने परंपरा धेरै अगाडि-देखि चलेकोले यसको प्रसार ज्ञन् व्यापक छ । आधुनिक नेपालको सरहदभित्र भन्ने भुटिया नेपालीहरूका माझमा

पनि यो वाडमय प्रशस्त पाइन्छ । तथाँका महत्वपूर्ण स्थान एवं व्यक्तित्वसँग यसको ठूलो संकलन पाइन्छ । विभिन्न समयमा भोटका विभिन्न ठाउँबाट प्रकाशित यो धन्तहरूको कुनै सूचि भएको लेखकलाई जानकारी छैन । विशेष गरेर काठमाडौं र पोखराउपत्यका लगायत हिमाली तथा पहाडी भेवका गुम्बाहरूमा यसको अध्ययन अध्यापन समेत हुँछ । काठमाडौंमा श्री ५ को सरकारको अभिलेखालयमा भोटे ठाँट भरी छुट्टै व्यवस्था गरिएको छ । मुख्य धर्मग्रन्थ कंजूर र तन्जुर आधुनिक ढलक बनाई ठूला ठूला पुस्तकाकारमा विभिन्न स्थानबाट प्रकाशित छन् । भारतका विभिन्न ठाउँहरूबाट दैनिक प्रयोगका पाठ्यपुस्तकहरू प्रकाशित हुन थालेको छ । नेपालका गुम्बाहरूबाट पनि यसका छिटफुट प्रकाशन भएका छन् । नेवारइतर सारा नेपाली बुद्धमार्गीहरूका धार्मिक व्यवहार गरिने यो भाषा नेपालको बुद्धधर्ममा ठूलो महत्व राख्दछ ।

हिन्दीभाषा: नेपालीसँग साहै नजिक परेको हिन्दीभाषा संस्कृत, पालिबाट अनूदित बौद्धवाङ्मयले पनि धनी छ । भारतको राष्ट्रभाषा रहेको यो भाषा-भाषीहरूको ठूलो जमात हुनाले र प्रगतिशील हुनाले नेपाललाई पनि नेतृत्व दिन सकेको छ । शुरूदेखि नै यसका पत्रिकाहरू नेपालीहरूले मनपराइ आएको छ । सन् बीसों शताब्दीको प्रारम्भदेखि शुरू भई अहिलेसम्ममा अभिधर्मपिटकबाहेक पालिविपिटक पूर्णप्रायः अनूदित भइसकेको छ र केही संस्कृतको पनि । यसमा भएको आधुनिक बौद्धवाङ्मयको उपयोग नेपालीहरूबाट शुरूदेखि नै गरी आएको छ । यसको मुख्य कारण नेपाली-हरूलाई बुझनमा सुगमता नै हो । तसर्व नेपालीले पनि यत्किञ्चित भएपनि प्रकाशन गर्ने श्रद्धा गरेको थियो । अब विस्तार यो भाषाप्रतिको हात्तो निर्भरता कम हुँदैछ ।

अंग्रे भाषा: सन् १९३७ मा 'महाबंश' को अनुवादबाट शुरू भएको अंग्रेजीमा बौद्धप्रकाशन आज धेर विशाल भइसकेको छ । निवके अर्थकथाहरू र अन्य परंपरागत बाडमयका अलावा स्वतन्त्र लेखनको पनि ओइरो लागिरखेको छ । विश्वका अधिकांश अनुसन्धानात्मक कृतिहरू यसैमा छ । यो भाषाका कृतिहरू नेपालका विभिन्न धार्मिक तथा शक्तिका केन्द्रहरूका साथै व्यक्तिगत संकलनमा पनि छन् । श्री अयोध्याप्रसाद प्रधान र मिश्नु अमृतानन्द जस्ता नेपालीहरूबाट पनि यसमा योगदान भएको छ । बौद्धकेतमा अंग्रेजीको प्रचुर उपयोग भएकोले आधुनिक ढंगले अध्ययन गर्न चाहनेले यो भाषा जान्नु अपरिहार्य जस्तै ने भइसकेको छ ।

निर्मभाषः: नेवार बौद्धहरूबाट चचा अथवा चयाचीत भनेर गाइने सिद्ध सरहपाद आदिका कृतिहरू छन् । आधुनिक संग्रहकर्ता राहुल सांकृत्यायन, नरेन्द्रनारायण चौधरी, डा. सुकुमार सेन आदिबाट यसको भाषाको नामबारेमा भिन्न भिन्न राय व्यक्त गरिएका छन् । यसको नाम प्राकृत, प्राचीन बंगाली, प्राचीन हिन्दी, प्राचीन मगही, र प्राचीन मैथिली अथवा सौरसेनी अप्रशंश हो भन्ने आदि मतहरू मुख्य छन् । विभिन्न प्रदेशीय भाषाहरूको विशेषता रहेको वा समयको भिन्नताले मात्र भाषामा भिन्नता रहेको आदि विभिन्न मतहरू भएको ले यसलाई निर्मभाषा भनेको है । यो उत्तरपूर्ण भारत लगायत नेपालका तराइभेगमा सन् ६-१२ ई० शताब्दीको कृति हो भन्ने विद्वानहरूको भनाइ छ ।

अन्य भाष त्रहः: नेपालका बुद्धमार्गहरूलाई प्रयोग हुने अन्य भाषाहरूमा मुख्यतः तामाङ, थारु जस्ता विदेशी भाषा रहेका छन् । यसमा तामाङभाषाको

प्राचीन बंशावली, महात्म्य ग्रन्थहरू बौद्धबाडमयमा समाहित गर्न सकिन्छ । आधुनिक यन्त्रमुद्रित कृतिमा भने धम्मपद, अतिसंक्षेप बुद्धजीवनी जस्ता कममात्र कृतिहरू छन् । थारु भाषामा पनि हालत त्यही हो । यी दुवै भाषामा पत्रिका प्रकाशनको थालनीमात्र भएको छ । प्राचीन कालमा बौद्धबाडमयको अनुवाद भएको विश्वास गरिने किरातीभाषामा आधुनिक कालमा कुनै कृति भएको जानकारी छैन । त्यस्तै अन्य कुनै जनजातीय भाषामा प्रकाशित बौद्धकृतिको पनि । उपर्युक्त विदेशी भाषाहरूको प्रयोग केही विद्वानहरूका बीचमा मात्र सीमित छ । जापानी र चीनिया भाषाको प्रयोगतिर पनि नेपाली बुद्धमार्गहरू लम्किरहेका छन् ।

नेपाली बुद्धमार्गहरू विभिन्न भाषा प्रयोग गर्दछन् । नेपालमा जन्मनुभएका भगवान् बृद्धको बाणी सुन-बुझ उनिहरूले कथौं विदेशीभाषा र प्राचीन भाषा सिकिरहेका छन् भने विभिन्न स्वदेशी भाषामा धार्मिक बाडमय सूजना गरेर बहुजन हिताय बहुजन सुखाय सद्बर्मको ज्ञान प्रचार गर्नमा तत्पर रहेका छन् भन्ने कुरामा शंका छैन ।

अबखरं एकमेकं च बुद्धरूप समं सिद्ध ।
तस्माहि पण्डितो पोसो लिखेय पितकत्तयं ॥
चतुरासीति सहस्रानि सम्बुद्धा परिमाणका ।
ठिता नाम भविस्सन्ति तिद्वन्ते पिटकत्तये ॥
अबखरं एकमेकं च लोकनाथस्स सासने ।
अबखरं बुद्धरूपं च समेव फलसिद्धा ।
एक-एक बटा अक्षर बुद्धरूपसमान हो । त्यसो हुनाले पण्डित व्यक्तिले त्रिपिटक लेखनुपर्छ । त्रिपिटक स्थिर रहेमा ८४ हजार भगवान् सम्यक्सम्बुद्धरूप स्थिर रहेको हुनेछ । यो लोकनाथका शासनमा एक-एक बटा अक्षर लेखनु भनेको जति बटा अक्षर लेखिन्छ त्यति ने

आनन्दभूमि

बुद्धरूप बनाएको समान फल हुँछ ।

(ज्ञानमाला)

एउटा विडम्भनीको कुरा, बैच्छस्थित शाही
नेपाली राजदूतावासमा थाइलिपि को बुद्धवचन मूलपालि
र अर्थकथाको पालि १ जोड र त्यसको थाई अनुवाद १
जोर बाडमय कुहाएर त्यसे गावेजना फालिएको छ । यो
बाडमय नेपाल अधिराज्यको लागि थाईराजाबाट उपहार
राजदान बबसेको हो भनी हरेक पुस्तकमा छापिएको
छ । त्यो थापेर ल्याउने महामहिम राजदूत सुन्दरनाथ
भट्टराईको सरबा भइसकेको छ तर पछि यो पंक्तिकारते
राजदूतावासमा अधिकारीहरूसँग अनुरोध गर्दा कसैलाई
दिन पनि नमानेको, अहिलेसम्म त्यसको उचित ढंगले
थान्को लगाउने काम पनि कसैले नगरेको कुरा उल्लेख
गर्नुपर्दा खेद लागेको छ । (देखेको मिति जनवरी १९६४,
मार्च १९६५) ।

द्रष्टव्य:-

D.C. Ahir, *Buddhism in Modern India; Modern Buddhist Literature*, 1991.

G.R. Sain; *Buddhist Literature*; 1992.
(University of Delhi Library)

Venerable Phra Vipassi dhammaramo;
Pali Literature in Nepal. 1992, (Unpublished thesis submitted to Mahamakut Buddhist University, Bangkok.)

Peter Skilling; *Mahasutras Vol. I,*
Description of Tibetan Sources; 1994.

Narendra Natha Bhattacharya, *History of Researches on Indian Buddhism*.
New Delhi, 1981.

लोभ, क्रोध र तृष्णा

- भिक्षु महाप्रज्ञा

अग्नि समान लोभ,

विश्वमा गर्को कुनै छैन भनी बुझ्ने ।

हाल समान क्रोध,

यस्तै किसिमका हुन् भनी संझने ।

नदी समान तृष्णा,

आदि यी तीनै वटा कुरा त्याग्नुपर्ने ॥

अनु - दिव्यरत्न त्रूताधर

प्रज्ञा परिपक्व हुने आठवटा कारणहरू:-

आठवटा कारणले प्रज्ञा परिपक्व हुन्छन्-

- १) उमेर पुगेपछि, २) यश फैलिएपछि,
- ३) पटक पटक प्रश्न सोधेपछि, ४) गुरुसँग वस्थोभने,
- ५) आफू स्वयंले कारणसहित राम्रोसँग विचार गरेपछि, ६) साकच्छा ग-योभने,
- ७) मनमा स्नेहभाव बणाएपछि, अनुकूल स्थानमा बास ग-योभने मानिसमा प्रज्ञा परिपक्व भएर आउँछन् ।

प्रस्तुति:- हिराकाजी सुजिका:

आजका बौद्धदर्शनहरू हिजोको बुद्धधर्मको रूपान्तरण

सुखसत्य

—पुरुष शाक्यवंश

बौद्ध-तन्त्रयान अभ्यास र दर्शनले युक्त भएको एक प्रगतिशील तथा क्रान्तिकारी धर्म हो । पुस्तान-पुस्ता गुह्यसमाजको रूपमा तीनशय वर्षसम्म भूमिगत रूपमा अभ्यास गर्नुको साथै दर्शन निर्माण गर्ने र विकल्पको रूपमा दुई धाराबाट ध्यायाखा हुनसक्ने सञ्चायाभाषाको समेत निर्माण गरी पूर्ण तयारीको साथ यो बौद्ध तन्त्रयान जनसमक्ष प्रस्तुत हुन आएको एक नौलो धर्म सम्प्रदाय हो । भारतीय धर्मशास्त्रको विपरीत नौलो तथा क्रान्तिकारी र प्रगतिशील धर्मको रूपमा आउनुपरेको कारण यो धर्म निर्माण गर्न घेरे अवधिसम्मको अभ्यास जल्ली हुन गएको हो । बज्र-यानीहरूको भनाइअनुसार यस धर्मको प्रभाव गण्यात्मक छ र यसे जीवनमा सिद्धत्व प्राप्त गर्नसक्ने विजेष गुणको साथै सरल तथा कम विनय पालन गरे पुराँ । यसे कारण ठोटो अवधिभित्रमा नै अरु बौद्ध सम्प्रदाय-हरूलाई माथ गरी नेपाल, भारत र अधिकांश एशिया महाद्वीपमा एक छत्र धर्म राज्य स्थापना गर्न सफल भयो ।

बौद्ध तन्त्रयान मुख्य तीन बादमा विकास भएको छ । ती हुन् बज्रयान, कालचक्रयान र महासुखयान अथवा सहजयान । तन्त्रयानहरूमध्ये महासुखयान बढी प्रगतिशील र क्रान्तिकारी तथा बढी ध्यावहारिक भएको बताउँछ । यसे कारण यस सुखसत्यलाई सहजयान भनेको हो । तन्त्रयान जनसमक्ष आउन जति गाहो भएको थियो सुखसत्य जनसमक्ष आउन त्यति गाहो नभएपनि, गाहो

नै नभएको होइन, कारण जनगुनासो प्रशस्त सुन्नपरेको थियो । त्यसको मुख्य कारण यस यानमा तन्त्र-मन्त्रको प्रावद्यानभन्दा प्रकृति र स्वाभाविक यौन-क्रियामा यस यानको ध्यान बढी केन्द्रित भएको पाइन्छ । यस यानमा देवी देवताको भूतिभन्दा बढी सम्मोग मुद्राको शक्ति देवताहरूको भूति भएको देवताहरूलाई पूजा गरेको पाइन्छ । यूरोप, अमेरिकामा अठार वर्ष मुनिका नाबालकहरूलाई सेक्स फिल्म हेन्ने प्रतिबन्ध लगाए जस्तै बच्चाहरू र अभिवेक नलिएका व्यक्तिहरूलाई पूजाकोठीमा जान पावन्दी लगाएको छ । यसको मतलब हो यो 'सुखसत्य' अथवा महासुखयान सम्मोग क्रियामा केन्द्रित धर्म हो । तर यस सत्यलाई मात्र अभिवेक गरिसकेका बज्राचार्य-हरू र शाक्यहरू मात्र तयार छैनन् केवल ती मूर्तिहरू र चित्रहरू केवल प्रतीक मात्र भएको बताउँछ । यो प्रतीक मात्र भए यथार्थ के हो भनी प्रश्न गर्दा त्यो गोप्य भएको बताउँछ । त्यसो भए किन यो तन्त्रयान विद्या विश्वबाट नै लुप्त भइसकेको छ तर यसको अभ्यास कुनै कुनै देशमा गरिरहेको छ भन्ने यथार्थ पूर्ण रूपमा होइन बरू त्यो प्रतीक मात्र हो । कारण यस कार्य गर्नको निमित जुन नियुण सिद्ध आचार्यहरूको आवश्यक छ त्यस्ता आचार्यहरू लोप भइसकेका छन् ।

बौद्ध तान्त्रिकहरूले यो कुरो दिसनु हुँदैन, यो धर्म अरु बौद्ध धर्म जस्तै दर्शनशास्त्रमा मात्र आधारित नभई बृद्धको पालाको शुद्ध थेरवाद धर्म जस्तै

दर्शनको साथसार्थ यथार्थ अभ्यासमा आधारित धर्म हो

यस यथार्थतालाई प्रचार प्रसार नगरी गोप्यको सहारा लिइ अथवा सीमित केही व्यक्तिभित्र मात्र रहेमा यस धर्म संघको निर्दित लोप हुने निश्चित छ । आजको युग स्वतन्त्रता र पारदर्शी युग हो । स्वधर्मलाई रक्षा गर्नु र संबृद्धि बनाउनु छ भने पारदर्शी र जनभानसको चित्तमा छुनसक्ने दर्शन र अभ्यास लिएर जनसमक्ष आउन स्वनुपर्छ तर जनसमक्ष आउन सक्नु नै कसरी ? किनकि यो महासुखयान यथार्थ प्राकृतिक सम्भोगमा आधारित छ । प्रत्येक समाज तथा धर्म सम्भोगले यथार्थबाट पर घुणाको दृष्टिले देख्ने गर्छ । सबै धर्महरू संबृद्धि सत्यमा बसेर परमार्थ सत्यको खोजी गरिरहेको छ तर यो महासुख सत्य यथार्थतामा बसेर परमार्थ खोजिएको छ । सबै धर्म र समाजको विषद्वको कारण गुह्य समाज जस्तै समयलाई पर्छौं बस्नुपरेको छ । त्यसो भए के पुनः त्यो समय आउला, यो सुखसत्य धर्म पहिले जस्तै बृहत् रूपमा प्रचार प्रसार गर्ने क्षमतामा ? धर्मभन्दा पनि यो समयमा आधारित छ । यस विषयमा हिजो आज उभरेर आएका केही नयाँ धर्महरूको पनि समीक्षा गर्दौ । त्यसबाट हामी अन्दाज लगाउन सक्दौ ।

विज्ञान तथा प्रतिविधि संबंधाई आवश्यक पर्ने दंनिक कार्यमा सुविधादायक बस्तु, मनोरञ्जनका साधनहरू औषधि उपचारको सामग्रीहरू केही समयमा नै चाहेको स्थानमा पुग्नसक्ने यातायातको साधनहरू, मिनेटमरमा ससारभरका खबरहरू पुग्ने इत्यादि मानवसाई उपलब्ध गरिदियो । त्यो देवतोक दंत्यलोक पिशाचलोक आदि कुनै लोकमा पनि सायद उपलब्ध छुन होला तर पनि मानिसहरू सुखी छैन त्यो किन ? यो प्रश्नको सही जवाक हो यो हावापानी धाम जस्तै सिर्तमा

पाउँदैन । यसको निर्दित मोल तिर्नुपर्छ । कमाउनुपर्छ, काम गर्नुपर्छ । पैसा भए चाहना पूर्ति हुन्छ । पैसा नभएपछि केही छैन । मानिसको चाहना असीमित छ । एक चाहना पूर्ति हुन्छ अर्को उमरेर आउन्छ । जति चाहना त्यसै प्रनुसार काम गर्नुपर्छ । चाहना कहिल्यै पनि नसिद्धिले भएकोले मानिसको काम पनि कहिल्यै सिद्धिदैन । मानिसको चाहना पूर्ति गर्न मिशीनको आविष्कार भयो तर त्यही मिशीनले मानिसलाई नै मिशीन बनायो, चाहना पूर्ति गर्न भेहन्त गर्नुपर्यो । यस्तो मिशीन सरह कामे कामको उदास जीवन देखेर यूरोप तथा अमेरिकाका धेरे नव युवा युवतीहरूले हिप्पी भएर पूर्वी देश खास गरी नेपाल र भारतमा तन्त्रयान बज्ज्यानको खोजीमा तीस चालीस वर्ष-पहिले धेरे संख्यामा प्रवेश गरे । यी नवयुवक हिप्पीहरूले यहाँ आएर के पायो र के गुमायो । यस सम्बन्धमा कंप्टेन एफ. डी. कोबालाले लेहनुभएको 'हिप्पीधर्म' भन्ने किताबबाट जान्न प्रयास गर्दौ ।

खास गरेर हिप्पीहरू नेपालमा त्यसकारण आए यो बौद्ध देश हो । धेरे जसो हिप्पीहरू बुद्ध मुद्रामा ध्यान गर्दछन् । उनिहरूको विश्वासप्रनुसार नेपाल तान्त्रिक बौद्धहरूको देश हो र बौद्ध तान्त्रिक धर्म तिब्बतमा पनि छ । त्यसै दिन्दूहरूको एक नै तान्त्रिक धर्मबाट आवादविधिक प्रभावित भएका छन् । हिप्पीहरूको भनाइ प्रनुसार क्यौं शताब्दीपहिले यस्तो लाग्छ कि तान्त्रिकहरू हिप्पीहरूको भावित्यु थिए । तान्त्रिक बौद्धहरूले पनि हिप्पीहरूले जस्तै सम्मानित ब्राह्मण समाजबाट बिद्रोह गरेर आफैले आफूलाई रुदीसम्मत समाजबाट पूर्णरूपमा अलग अलग भएर आफैने किसिमको उच्छृङ्खल बातावरणमा बिताउन लायेयो ।

किताबमा पढेको र सुनेको आधार हिप्पीहरू बौद्ध तन्त्रयानमा उनीहरूले चाहेप्रनुसारको यौन सम्बन्धक तथा प्रिय वस्तुको स्वतन्त्रताको सार्थ तथा मन्त्रको धेरे

प्रचार प्रसार भएको देश थिए । काठमाडौं उपत्यकाको विहारहरू तथा चैत्यहरू देखेपछि, निकट भविधमा ने हिष्पीधर्मको माध्यमबाट तान्त्रिक पढ्निं विश्वभरमै लोकप्रिय भएर एक नयाँ सन्देशबाट आलोकित हुनेछ आदि आदिको स्वप्न देख्न थाल्यो तर केही दिन पछिनै उनीहरूलाई यो आभास भयो कि नेपालमा पनि तान्त्रिक धर्म पूर्णरूपमा लोप भइसकेको छ, यता उता कहौं भए-पनि जिर्ण अवस्थामा छ । यसले हिष्पीहरूको बलदो-जल्दो आशामा चीसो पानी छापिदियो ।

लेखक भन्नुहुन्छ “हिष्पीहरूको विचारअनुसार हिष्पीधर्म नयाँ जमिनमा रोपेको पुरानो निर्वाण धर्म नै हो जसलाई पूर्वी देशहरूले त्यागेको र पश्चिमीहरूले अपनाएर आफ्नो साँचोमा ढाल्न प्रयास गरेको मात्र हो तर यो प्रयास सफल हुन सकेन कारण हिष्पीहरूले निर्वाण प्राप्त गर्न पूर्णरूपमा तुष्णाविहीन हनुपर्ने ज्ञान दर्शनलाई सही पहिचान गर्यो तर कुन प्रकारले कसरी तुष्णा विहीन गर्ने अभ्यास पक्षको ज्ञान विश्वबाट नै लुप्त प्रायः भइसकेको कारणले शुद्ध ज्ञान प्राप्त गर्न सकेन । हिष्पीहरू तुष्णाबाट मुक्त हुन व्यक्तिगत सम्पत्तिको स्थानमा सामूहिक सम्पत्तिको सिद्धान्त अपनायो । चूरेट, गांजा, चरेस आदि कसरेले सल्काएमा एकपछि घर्को गरी व्यक्तिपिच्छे घुमाउने गर्छ, त्यसरेले दालभात चपाती आदि खाने पदार्थको कचौरा पनि घुमाउने गर्छ । यतिमात्र होइन हिष्पीहरू केटीहरू समेत सामूहिक सम्पत्तिमा गणना गर्छ । उनीहरू सामूहिक यौन सम्पर्क रुचाउँछ । सामूहिक यौन सम्पर्क राख्दा बच्चा पैदा हुने ज़ंजटबाट पर हुनेको साथै धेरै व्यक्तिसँग सम्भोगको सम्पर्क राख्दा मरेरो भन्ने अहम् भावना टुटेर जाने तथा आपस आपसमा चिन्ने अवसर र प्रेमभाव गर्नेमा विश्वास गर्छ । यो भावना आदर्शमा मात्र नभई यथा-

र्थतामा आधारित पनि छ तर नशाको सुरमा र मायाको मोहमा होइन चेतना र स्वश्वनभूतिबाट हनुपर्छ ।

हिष्पीधर्म, सरसरती अवलोकन गर्दा एक दुई विषयहरू बाहेक सम्पूर्ण रूपमा तुष्णा विहीन निस्त्वार्थ धर्म देखिन्छ । जस्तो जीउभर मैले मैलले ढाके पनि नुहाउनु, मुख धुनु, दतिवन गर्नु आवश्यक छैन, खानामा यो ऊ भनी स्वाद लिनु नपरेको मात्र होइन, चल्ने नसकिने गरी दुब्लो पातलो भएपनि खाना खाने पर्छ भन्ने छैन, यस्तो डिजाइन उस्तो डिजाइनको लुगा लाउन वित्तुष्णा भएको मात्र नभई जीउमा एक टुका बस्त्र नभए पनि केही लाज छैन । यी सबै लक्षणहरू देखदा यहाँको अघोरी बाबाभन्दा कम देखिदैन तर ताम्रे नशालु पदार्थ अभाव भएमा आक्रमणकारी, लुट-मारकारी, साथीहरूसँग छिनेर लिने आदि छिनाहकार्य गर्नसमेत हट्टैन, महिला हिष्पीहरू आफूलाई बेचन समेत तथार हुन्छ । थोरै खाना बढी नशा सेवनको कारण दुब्लो पातलो ३० केजीसम्म तौलमा झरेर तीस वेंतीस वर्षको उमेरमा हाँसी हाँतो मर्छ । यो हो नेपाल तथा भारतमा तन्त्रव्यापानको खोजी गर्न आउने हिष्पीहरूको व्यथा, पत्रकार तथा लेखक कैप्टेन एफ.डी. कोवाला स्वयम् आफै हिष्पी भएर तिनीहरूको समाजमा हेलमेल गरी लेखेको किताबको आधारबाट हिष्पीधर्मलाई यहो नै छोडेर अब वज्रयान तथा महासुद्धायान अवयान सहजयान, विशेष गरी अरु धर्म जस्तै सम्भोगलाई हतोत्साह गर्ने धर्म नभई बढी प्रोत्साहन दिने धर्म भएको विश्वास गरिन्छ । के यो धर्म बिरोधी भावना हो ? यस धर्ममा आधुनिक धर्म जगत् तथा दर्शनशास्त्रमा अति चर्चित व्यक्तिको रूपमा विश्वमा नै नाम कमाएको प्रलयात आचार्य श्रोशो र जनिसको विचार बहाले लेखनुभएको

From sex to super consciousness
(संभोग से समाधि की ओर) भन्ने किताबाट जान्म प्रयास गर्दै ।

And those who meditated on this truth, in a right frame of mind, on this phenomenon of sex and intercourse come to the conclusion that in the moment of climax the mind becomes empty of thoughts. All thoughts drain out in that moment and this emptiness of mind this void, this vacuum, this freezing of mind is the cause of the shower of pure divine Joy.

भावार्थः—

सनुलित भन्ने जसले यस सत्य माथि ध्यान गर्दै, स्त्रीपुरुषको खास रूप तथा सम्भोग त्यस चरम क्षणमा भन एकदम विचारहित हुन्छ भन्ने निष्कर्षमा आउँछ । त्यस अवस्थामा सबै विचारहरू पछालिन्छ र त्यो मनको खाली, खोको, शून्य तथा जमिरहेको स्थितिको खास कारण असीम आनन्दको झरनाको परिणामबाट हो ।

ओशो रजनिसको भनाइअनुसार परमसुख उपलब्ध गर्न सम्भोगको माध्यम ने आवश्यक छ भन्ने केही छैन । यस परम अपार सुखलाई अरु विधिहरूबाट पनि उपलब्ध गर्न सक्छ, जस्तो योगको अभ्यासबाट, समाधि ध्यान भावको विकासबाट, अनित्य भक्ति भाव आदिबाट पनि प्राप्त गर्न सक्छ तर यो प्राकृतिक यौन प्रक्रियाको विधि यसकारण आवश्यक छ कि स्त्री पुरुषको सम्भोग गर्दै जून संयुक्त बल उत्पन्न हुन्छ त्यसबाट

शक्तिको सञ्चालन हुन्छ, जून अरूपमा आवाव छ ।

माथि उल्लेख भएका परमसुखको जून विषय हो मलाई लाग्छ यो तन्त्रयानको “सुखसत्य” बाट लिएको हुनुपर्छ । यो ओशोको किताबमा पद्मनभन्दा धेरै पहिले वज्रगानीहरूको मुख्याट सुनिसकेको विषय हो । मलाई लाग्छ यो विषय प्रकाशमा ल्याउन डराएका छन् र समयको प्रतीक्षामा छन् जसरी गुहासमाजले तीन शय वर्ष प्रतीक्षा गरेर वज्रयानलाई प्रकाशमा ल्यायो । नडराउनु पनि कसरी हात्रो समाज माव होइन यावत् विश्वको क्रियाकलाप नै यौन सम्पर्कको विहरूमा छ । जस्तो सबै धर्म, सबै समाज तथा रीतिरिवाज तथा संस्कृति, शिक्षा, धर्मशास्त्र आदि । ओशोको भनाइअनुसार धरमा आधाराबाबू, स्कूलमा गुह तथा प्राध्यायकहरू यौनकार्य बच्चाहरूले नजानोस् भन्ने पक्षमा छन् । यसलाई पापको संज्ञाबाट हेनै गरिन्छ । यसरी बच्चाहरूलाई यौनसम्पर्कबाट कोशीं टाढा राखेपनि जब समय आउँछ, जबानी हुन्छ त्यस बेला त्यसको सम्पूर्ण जीवन अयवा प्राणनै यौनकार्यको जानकारी लिन उत्सुकता गर्छ । यो कसरी ? प्रेमनै सत्य हो, सत्यनै प्रेम भावमा छ । आचार्य रजनिसको भनाइअनुसार मनोवैज्ञानिक भिद्धान्तअनुसार र तान्त्रिक सुखसत्य वर्णनअनुसार यौन प्रक्रियालाई दमन गर्नुहोदैन । दमन गर्न जति जति प्रयास गर्दै उति उति ज्ञन् उत्तेजित हुन्छ । सम्भोग हात्रो मनदेखि उम्रेर आएको एक भाव हो, यसको उत्पत्ति स्थान कहाँ छ प्राकृतिक प्राकर्षणशक्ति कहाँ छ, जसको यति बलियो शक्ति र विश्वास छ । यी सबै अपरस्पार छ ।

आचार्य रजनिसको यो भनाइ छ—“सम्भोग एक शक्ति हो भने उत्तेजना विकार हो ।” यस भावलाई हुवयदेखि स्वीकार्न सकेमा यो प्रहृष्ट हुन्छ कि यौनविवेद्य-

एकपटक फेरि उभिएकी छु बुद्धको सामू

- लक्ष्मी श्रेष्ठ

कसरी कोह म मेरो अन्तरव्वथा
कोरेर पां के फाइदा छ र अब !
यी मानवरूपी दानवको लीलामा
उभिएकी छु बुद्धको सामू ।

विश्वासको मुटु फुटालेर
आफै बोक्मी आफै धामी भै
प्राप्ति सबै रित्याइसकेपछि
सुरसाले मुख फुलाए भै
फुलाएर मन बिगारेर अब
मसँग के छ र ? हात मेरो
खाली छ खाली आएथं
खाली जादैछु, उभिएकी छु बुद्धको
सामू

जति धोखा खाएपनि
जति मुटु जलेपनि
म चाहन्छु यथार्थता, सत्यताको जीत

तर यी सब मेरो सपना र
भ्रम फैलिए भै फैलिंदै गएछ ॥
म उभिएकी छु बुद्धको सामू ।
धेरे वर्षको अन्तरपछि
मेरो मूल्याङ्कन विनाको जिन्दगीमा
मेरो मरिसकेको अभिव्यक्तिहरू
जिउन दिन भनुं मूल्यांकन गर्न
मेरो छाया अगाडि प्रेरणाको
स्रोत भएर उभिन आएको छ मेरो वर्तमान
म उभिएकी छु बुद्धको सामू ।

यसरी हराइसकेको समयको टूप्पा
समाते भै
ओइलिसकेको अन्तरमन फक्राए भै
एकपटक फेरि यस धर्तीमा
आफनो अभिव्यक्ति लिएर
उभिन आएकी छु बुद्धको सामू ।

(पृष्ठ ११ को बाँकी)

साईं जति स्वतन्त्र दियो त्यति ने बेला कुबेला उसेजना
हुने मनबाट मुक्त हुन्छ र योनकियाबाट डराउनुपर्ने
यावस्थाने आउनेछैन ।

आजभन्दा हजार वर्ष पहिले बौद्ध तन्त्रयान सबै
धर्मलाई उठिनेर सबै धर्मभन्दा अधि परेको र सबै

धर्महरू यस धर्मको प्रभावबाट अछूट रहन नसकेको इति-
हासले प्रमाणित गरेको छ । समय प्रबल छ । यस्तो जन-
प्रिय तथा प्राकृतिक सम्झौतमा आधारित धर्म हिजो आज
भूमिगत अवस्थामा बस्न बाध्य गरिएको छ । यो बौद्ध
तन्त्रयानीहरूलाई भोग्नपरिरहेको कालरात्री हो । ●

नेपालमा महायान संप्रदाय

— बुद्धाचार्य शास्त्र

महायानी ग्रन्थहरू

थेरवादबाट अलग भई आफूलाई सुधारिएको बुद्धधर्मालम्बी ठान्ने जे जति छन् तिनीहरू ने महायानी भनी मान्नुपर्छ । नेपालका गृहस्थ बुद्धमार्गीहरूका प्रन्थहरू हेर्ने हो भने भगवान् गौतम बुद्धको उदयपछि नवरत्नका नामले नवग्रन्थलाई पनि मानिएका छन् ती हुन् — अष्टसहस्रिका प्रज्ञापारमिता, सद्भम्पुण्डरीक, ललितविस्तर, लंकावतार, सुवर्णप्रभास, गण्डबूह, तथागत गृहाक, समाधिराज र दशमूमीश्वर । ती नवग्रन्थलाई बैपुल्यसूक्तको नामले पनि सम्बोधन गर्दछन् । यसको अलावा मञ्जुश्रीकल्प, महाबस्तु, दशमूमीश्वर, बुद्धबंश, बुद्धचरित, जातक र बौद्धिसत्त्वहरूका चरितहरू र बौद्ध रक्षक देवदेवीहरूका अध्ययनसमेत गर्दछन् । अझ भन्ने हो भने नेपालका गृहस्थी बुद्धमार्गीहरूका अलावा अन्य सम्प्रदायका बुद्धधर्मालम्बीहरूले बुद्धधर्मबिना आफ्नो जीवनको सार्थकता नभएको भनिन्छ । बुद्धका तेजले प्राणी सुखि हुने, धर्मका तेजले शान्तिपद पाउने र संघका तेजले मैत्रीपद पाउने विश्वास गर्दछ ।

नेपालका गृहस्थ बुद्धमार्गीहरूले होस् वा महायानी सम्प्रदायीहरूले होस् त्रिपिटक (विनय, सूत्र र अभिधर्म) ग्रन्थलाई महत्त्व दिने गरेका छन् । थेरवादीहरूले जस्तै नेपालका समस्त बुद्धमार्गीहरूले कुनै प्रकारका पाप नगर्ने, धर्मको ज्ञान हासिल गरी आफ्नो आवरण शुद्ध गर्ने र तिरत्न (बुद्ध, धर्म र संघ) प्रति समर्पित भई सुक्ति प्राप्त गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन् । अलौकिक बुद्धहरूमध्ये अझोम्प बुद्ध महायानका गृह ने मानिन्छ । आयं-

नामांगीति गाथामा भनिएको छ —

दुःखश्चेद महायान वज्रधर्मं महायुधः ॥

जिनजिवज्ञ गाम्भीर्यो वज्रवृक्षियं थार्यवित् ॥

अर्थ— दुःख छेदन गर्ने महायानको वज्रसमान भएको धर्मलुपी शस्त्र धारण गरिरहेका अझोम्प अझोदिले तथागतलाई विजय गरेको वज्रसमान गम्भीर ह वज्रसमान बुद्धिमा रहिरहेका तथागत जस्तै हुने हुन् ।

अनेक यानमा श्रावक श्रादिका मार्ग उपायबाट जात्त्वाई लाभान्वित हुने चिह्निता गरेका र ती यान — बुद्धयान, प्रत्येकबुद्धयान र महायानमा निश्चललङ्घले पारंगत भएर पनि एकमात्र यानको फल दिने अझोम्प बुद्ध भनिन्छ । यससम्बन्धमा भनिएको छ —

नानायाननयोपाय जगदर्थविभावकः ।

यानत्रितयनिर्यात एकयान फलेस्थितः ॥

उपर्युक्त भनाइबाट के कुरा बोध गराउंदछ भने महायान ने बुद्धयान र प्रत्येक बुद्धयानका सिद्धी हो । महायानको माध्यमबाट ते बुद्धपदसमेत प्राप्त गर्न सकिन्छ । वरण अनिवार्य शील, समाधि र प्रज्ञामा अटल रहनुपर्छ । यो धारणा नेपालका प्रस्तरागत गृहस्थ बुद्धमार्गीहरूबाट लिएको देखिन्छ ।

इसाको दोलो न ते त्रो जाताभ्योमा सर्वास्तिवादीन, महासाधिक, चैतिक, सारिमतीय, धर्मोत्तरीय, भद्रवानीय, महाशासक, पूर्वशीलीय, अपरशीलीय, राजगोरिक, बहुशुलीय र काश्यपीय विकसित भइसकेको थियो । इसाका सातो जाताभ्योमा युवाइच्चवाङ र इत्सिगले ती सम्प्रदायहरूका मठ र विहारहरू थिए भनेका छन् । उसीहरूको

भनाइअनुसार कटूर धावकयान र अर्कों सुधारिएका मत मान्नेहरू पनि त्यस बेला थिए । कटूरपंथीलाई धावकयान अर्थात् थेरवादी सुधारिएका मतालम्बीहरूलाई महायानी भन्ने गरे । महायानका दुई शाखामध्ये ऐटा योगाचार र अर्को माध्यमिक भनियो । इसाको पाँचौं शताब्दीमा महासांघिकभित्र प्रासांगिक र स्वातन्त्र्य शाखामा विभाजित भए तर ती दुबैले शून्यतामा लोन हुन नसकेसम्म बोधिचर्यामा रहनुपर्ने कुरा मानेका छन् जस्ताट यो थाहाहन्तु कि महायानभित्र पनि ज्ञानको साथै योग र ध्यानको महत्त्व रहेको छ । गृहस्थ बृहमार्गहरूले उपर्युक्त कुराहरू महायानको जन्म हुनुभन्दा धेरै युग अधिकैवि मानिआएको दावी गर्दछन् ।

महायानीहरूको शद्धाभाव

महायानीहरूले बुद्ध, धर्म र संघको नामबाट बुद्ध, लोकेश्वर र तारा मानिएका छन् । यो प्रथा लामा महायानीहरूबाट लिएको देखिन्छ । तिनीहरूको भनाइअनुसार विरतनको अर्थ राम्ररी मानेर शक्ति संचय गर्न सकिन्छ । बुद्धले निर्वाण पद, बोधिसत्त्व लोकेश्वरले जगत् उद्धार र ताराले बुद्धधर्मको रक्षा गर्न सहृद गर्नेछन् । बुद्धलाई बैद्य, धर्मलाई शौषधि र संघलाई सहचरी अथवा सेवक भन्ने परम्परालाई पनि महायानीहरूले उतिकै विश्वास गर्दछन् ।

महायानीहरूका भद्रचरीलाई हेर्दा सर्वत्र अतीत, अनागत र वर्तमानका दश दिशा लोकमा जतिपनि विकालका श्रेष्ठ छन् तीमध्ये श्रेष्ठ नर भएका जिति पनि तथागत छन् सर्वताई बन्दना गर्दै काय, वाक् र चित्तले प्रसन्न भई बन्दना, प्रार्थना, प्रदक्षिण पूजा आदि गर्नुपर्छ । खेतका माटाका धूलो समान भएर सबै जिनजन बुद्धलाई शिर निहुराई बन्दना गर्नुपर्छ । जतिपनि जिनहरू छन्, तिनीहरूप्रति मन हिंस्त गर्दै बसे भद्रचरीको ध्यान बल्ले उहाँहरू

परमाणुभन्दा पनि परमाणु भएर धर्मधातुमण्डलमा बस्नु-भएका बुद्ध र बुद्धपुत्र बोधिसत्त्वहरूलाई शद्धापूर्वक नमस्कार गर्दछु । धर्मधातुमा रहनुभएका तथागतहरूको कहित्यै क्षय नहुने समुद्रसमान भएको गम्भीर ध्वनिबाट तथागतहरूका गुणगान गरी बहाँहरूको स्तुति गरेको छु । आदि सम्पूर्ण बुद्ध, बोधिसत्त्व र बुद्धपुत्रहरूप्रति आस्था, सेवा, शद्धा र विश्वासका भावनाहरू जगाउने महायानको उक्त लक्ष्यमा परम भक्तिबाद भएको बुझिन्छ जुन भक्तिभाव काय, वाक् र चित्तलाई निक्लेश बनाउन जरूरी छ, भनिएको छ ।

नेपालमा लिच्छविशासनको प्रादुर्भाव हुनुप्रघि नै महायानी विहार यत्तत्व रहिसकेको प्रमाणहरू नेपालका वंशावलीहरूबाट थाहा पाउन सकिन्छ । नेपालका खास महायानी विहारहरूमा गृहस्थ जीवन त्यागेर भिक्षु भएका तर थेरवादीहरूभन्दा बेगले भावनालागायत वेशभूषा, रहनसहन, आचार विचार र भक्तिभावका थिए । प्रायः महायानी विहारहरूमा, बुद्ध, बोधिसत्त्वहरू, बुद्धपुत्रहरू र बुद्ध रक्षक देवीहरूका पूजा तथा आराधनासमेत गर्दछन् ।

यहाँका महायानी विहारहरू थेरवादी, चंतिक र महासांघिकभन्दा बेगले खालका छन् । बोधिमार्गमा समर्पित भएर महायानमा लागेका भिक्षुहरू महायानसूत्र र धारणीहरूसमेत पढने गर्दछन् । यसको अलावा मन्त्र जप्ने र ध्यान बस्ने गर्दछन् । चित्तमा ध्यानभावना राख्दै मुखले मन्त्र जप्ने र शरीरले आत्मसमर्पण गर्दै पंचप्रणाम मुद्रामा बसेर, नमो रत्न व्याय, नमो मन्त्रुश्रियै । नमः उत्तमश्रिये स्वाहा ।” भन्ने गर्दछन् ।

विरतन शरण गमन निमित्त बोधिचित्तको आवश्यकता छ भने आर्थ गण्डब्यूह महायानसूत्र पढने गर्दछन् साथै भद्रचर्य प्रार्थना गर्दछन् । अलौकिक बुद्धहरू

वं रोचन, अक्षोऽयः रत्नसम्भव, अभिताम र अमोघसिद्धि-
लाई तथागतको रूपमा अत्यन्त सम्मानका साथ भक्ति-
पूर्वक मात्रे गरेकाछन् जुन बेला आर्य नामसंगीति
गाथा पनि पढ्ने गर्दछन् । भगवान् गौतम बुद्धलाई
शाक्यमुनि भगवान्, महाकाशणिक र अर्हुत् सम्प्रक् संबुद्ध
भनेर आदर गर्दछन् । विशेषतः महायानीहरूले मानिने
बुद्धहरू यिने हुन् शाक्यमुनि, प्रमदिन, नागेश्वर, वीरे-
नन्दिन, रत्नायन, रत्नचंद्र, अमोघदर्शी, विमल, श्रीदत्त,
ब्रह्म, ब्रह्मदत्त, वरुण, वहणाम, भद्रश्री, चण्डनश्री,
अनन्तजौश्री, प्रभसश्री, अशोकश्री, नारायणश्री, कुसुमश्री,
ब्रह्मप्रभा, पद्मयोति, पुण्यधा, धर्मसमृतिश्री, सुपरिकीर्ति,
इन्द्रकेतुध्वजा, सुविकान्त, संग्राम सुविजयी, विकान्त-
गमी, समन्तावभास, रत्नपद्म, शंखेन्द्र । नेपालका गृहस्थ
बुद्धमार्गाहरूले स्वयम्भू धर्मधातु, महामंजुश्री र पञ्च-
रक्षासूत्र अति भक्तिकासाथ पढ्ने गर्दछन् । यसको लगतै
समन्तभद्र, बोधिचर्या प्रणिधान, कारण्डव्युहोद्धत प्रणि-
धान, अनुत्तरबोधिसमेत पाठ गर्दछन् ।

महायानी विहारहरूमा वस्ने भिक्षुरू रातो
टोपी, रातो खास्तो, रातो पटुका, रातो जामा, रातो
चोलो पहिरने गर्दछन् । विहारहरूमित्र आनन्दमय
वातावरण कायम गर्न सफामुघर गरिन्छ र विहारलाई
सुरक्षित गर्न तीनतिरै पर्खाल वा शिक्षण पाठशालाका
ठहरा जस्ता खुल्ला आवासहरू रहेका हुन्छन् जहाँ जाँड,
रक्षी, मासु, माछा, फुल वर्जित भएको र दूषित पदार्थ-
हरू एवं अन्य नीच जनावर वा पंक्षीहरू प्रवेश निवेद
गरिएका हुन्छन् ।

नेपालका महायानीहरू मुख्यतः प्रज्ञापारमिता-
लाई ने मूल आधार मान्दछन् । माध्यमिक-कारिका-
रचयिता शाचार्य नागाजुनले प्रज्ञापारमिताको शून्यता-
लाई ने प्राथमिकता दिएको ठहरिन्छ जो उदानमा पनि

शून्यतालाई ने जोड दिइएको छ । उदानमा भनिएको
छ—

अहो भाई ! तरहाँ एउटा निवास छ जहाँ न
पृथ्वी छ, न पानी छ, नकि हावा ने छ ।

एउटा निवास छ अहो भाई ! त्यस ठाउँमा न
अनन्तताको संसार ने छ, न ज्ञानको संसार छ, न कि
अज्ञानताको संसार ने छ । न यो संसार छ, न कि दृष्टि
गोचर संसार ने छ, न कि सूर्य छ, न त चन्द्र ने छ ।

त्यो निवास, अहो भाई ! न आइरहनेछ न
कि गइरहनेछ । न त जन्म छ, न कि मृत्यु छ । आरम्भ
बिना र पूर्ण क्षय बिना यसबाट टाढाको छ । सम्पूर्ण
दुःखको क्षय ने त्यो हो ।

त्यो निवास, अहो भाई ! जन्म नहुने, सृष्टि
नहुने र स्थिति नहुने हो । बिना यो सिवाय त्यहाँको
यस संसारमा जन्म, सृष्टि, घोषणा र स्थिति हुने
सक्तैन ।

त्यो निवास निर्वाण हो । ४

उपर्युक्त शून्यको अर्थ ने निर्वाण भनिएको हो ।
जो प्रज्ञापारमिताकै पूर्ण अंग हो किनभने प्रज्ञापार-
मिता विषयमा भनिएको छ— प्रज्ञापारमिता भनेको
रूप ने नभएको, तापनि सदाकाल प्रज्ञाको ज्योति
प्रकाशमान भएर प्रज्ञामूर्ति भएका हुन् । त्यही प्रज्ञा-
पारमितालाई हृदयदेखिने नमस्कार गर्ने परम्परा
महायानीहरूको छ ॥ जसको श्लोक निम्न प्रकारको छ—

प्रज्ञापारमिता नित्यं प्रज्ञारूपं निरूप्यताम् ।

प्रज्ञाभासं सदा वन्दे प्रज्ञामूर्ति नमस्थहम् ॥ ५

विविध तर्क र भद्रगोलका कुराहरू

इ० पू० १५० मा महावस्तु र त्यसपछि प्रज्ञा-
पारमिताको बढी लोकप्रियता भएको भनिन्छ । प्रज्ञा-

परमार्थ विश्व सुनति र निकू
सारियुद्धसंग भएको वातलापको आधारमा रवना
भएको भनिन्छ । मानवबुद्धहरू निर्माण काय हो भने
प्रजापारमिता बुद्धधर्मको काय हो भनिन्छ । महायानी-
हरूका प्रथ्यहरू भास्तमा गुप्त साम्राज्यको शुल्देखि
राजा हथ्यवैष्णवको समयसम्ममा मन्त्रुष्टी मूलकल्प, गृह्य
सलाज, चक्रसम्बर, भैरवचक लाग्यत अन्य तन्त्रहरूको
समेत आस्तम भएको मानिन्छ । आठौं शताब्दीमा आएर
बोधिसत्त्व आचार्य हुन दीक्षा लिनुपर्ने परम्परासमेत
चलाइएको थियो ।

धर्मवादको विरोधमा उभिएका महासांख्यिन्हरूले
बुद्धधर्मभित्र अन्तिमरूपले निस्केका वज्रयानीहरू सनेतनाई
महायानी ने हुन् भन्ने गरेका छन् । महासांख्यिन्हरूलाई महा-
यानको पहिलो बीज मानिएको छ । महावस्तु, महावस्तु
धर्मवाद, लोकेश्वरवाद बन्ने जुन मध्यम मार्ग हो
त्यसैलाई ने महायानी भनिएको मान्युपर्छ । यो बाहेक
आएका माध्यमिक र योगाचारको मध्यस्थलाई महा-
यानी नीति भनिएको देखिन्छ । यसको साथै अन्य
स्वतन्त्र अस्तित्वमा रही आएका गृहस्थ बुद्धमार्गीहरूलाई
समेत महायानी भन्ने गर्दा महायानभित्र भद्रगोल रहेको
भन्नी अनुमान गर्न सकिन्छ किनमने गृहस्थ बुद्धमार्गी-
हरूले आदि युगदेखिन्ने अवलम्बन गर्दै आइरहेको श्लोक
स्तोत्र र पाठहरूसमेत आफनो साहित्य, संस्कृति, संगीत,
कलालाई समेत आपने हो भनी समावेश गर्दा त्यसो
भनिएको मान्युपर्छ ।

भगवान् बुद्धको महापरिनिर्वाणपश्चात् निकूहरू
ने मतभिन्नता आएको कारण अनेक सम्प्रदाय देवापरेको
अवश्य हो । यसमा पनि बुद्धधर्मसम्बन्धी ध्यालयाकार-
हरूले आ-आपने धारणाहरू समाहित गर्ने प्रयास गर्दा
सुल्टो र उल्टो के हो भनी छुट्याउन अलमल पारिदिए ।
यसकारण एकपछि अर्को सम्प्रदायले स्थान लिदै गए ।

बुद्धवैशामा भर्त्य लम्पमहायानी भावकल्पान, तर्वात्तुउवाची
प्रत्येकत्रिविषयामान्त्रिमहायान भन्ने
जहाँतम्म सत्रात्तिरुपमा विचार र आचरणको फरक
रहेको छ तापनि सबैलाई बुद्धनार्गी ने हुन् भनी मानि-
आएको भन्नु अनिवार्य छ । सोही अनुरूप ने महा-
मंजुधीले प्राचीन कालमा निकू, गृहस्थ र आचार्यको
धर्मवस्था गर्नुभएको थियो ।

भगवान् बुद्धले बहुसंघकको हित र सुखका लागि
ने मध्यम मार्गको विषय उपदेश दिनुभएको, बुद्ध, संबुद्ध
र संम्बक् संबुद्ध बन्ने आदर्शहरूको निर्देशन गर्नुभए
थियो भन्ने कुरामा कुनै विवाद छैन । वास्तविक
रूपले अध्ययन गरेका शुद्ध महायानी माध्यमिक र योगा-
चारलाई ने मान्युपर्छ । यस सम्बन्धमा अनिएको छ ।
महायान बौद्ध धर्म दुई विचारधाराहरूमा विभाजित छैन,
माध्यमिक र योगाचार । ३. यिनीहरूका दावो थियो
कि भगवान् बुद्धले पहिलो पल्ट वाराणसीमा धर्मोपदेश
गर्नुहुन्दा जुन मध्यम मार्गको उपदेश दिनुभयो त्यो ने
महायानी हुन् । माध्यमिक मतका आचार्य मैत्रेयले
योगाचारहरू पनि महायान ने हुन् भन्ने गरे । माध्य-
मिक तिद्वान्त मान्नेहरूका अनुसार शून्यता भन्ने र
योगाचार अनुसार 'विज्ञान मात्र' मान्ने दुवै महायानी हुन्
१. रामशंकर त्रिपाठी लिखित 'बौद्ध अभिधर्म :
एक अध्ययन' पृष्ठ-५७

२. वड. छुग् दाङ्जनेगीको 'विरत्न शरणको धर्मवस्था'
पृष्ठ-४१-५६

३. 'बौद्ध धर्म के २०५० वर्ष' पृष्ठ-४ (पब्लिकेशन
डिविजन, विल्टी- द बाट प्रकाशित)

४. प्रल्हाद हुमार्गाई द्वारा प्रकाशित 'द बौद्ध वल्ड' पृष्ठ २५

५. सत्यमोहन जोशी सम्पादित प्रजापारमितासूत्र संग्रह
पृष्ठ-

६. 'बौद्ध धर्मको २५०० वर्ष' पृष्ठ-८५ (पब्लिकेशन
डिविजन, विल्टी- द बाट प्रकाशित) ।

प्रानन्दभूमि

धनञ्जयनी एक जन
रहस्ये कर उठाउने कल्प
काम गरेका थिए । निकू
नितिजा राज्ञो हुँदैन बनेका
दिन धनञ्जयनी साहू
भन्नेलाई मरणसंयमा निव
शहिले कहीजो छ चोरी द
भन्नेमेरो टाउको साहू
तस्तो लहदेखि नायि बह
धाक्काको लाराउन भई संक्षि
मुचिला बहुविहर र द
बहुविहरको लम्बेका
धनञ्जयनीले हुँसिल र न
बुद्धनाई देरो कोटि को
निकू लारियुव रक्कन्दू
धनञ्जयनीको नूत्यु भयो
धनञ्जयनीले बहुनोका
याहा याएर्याचि लालियुव
कालिको भूमिला नाम
हुने ज्ञानको बाटोमा याहा

दक्ष सुन्नने यस
ज्ञानचित्त नभएको अव्य
क्षीयामा युरोका बेला र
राज्ञो प्रतिसंनिधि दिन
हुँसिल भन्न सकिन्दू

प्रानन्दभूमि

पारमिता भगवान् बुद्धके पाताना भिक्षु सुभृति र भिक्षु
सारिपुत्रसंग भएको वार्तालापको आधारमा रवना
भएको भनिन्छ । मानवबुद्धहरू निर्माण काय हो भने
प्रज्ञापारमिता बुद्धधर्मको काय हो भनिन्छ । महायानी-
हरूका प्रथहरू भारतमा गुप्त साम्राज्यको शुरुदेखि
राजा हर्षवर्धनको समयसम्ममा मञ्जुश्री मूलकल्प, गृह्य
समाज, चक्रसम्बर, भैरवचक लगायत अन्य तन्त्रहरूको
समेत आरम्भ भएको मानिन्छ । आठौं शताब्दीमा आएर
बोधिसत्त्व आचार्य हुन दीक्षा लिनुपर्ने परम्परासमेत
चलाइएको थियो ।

थेरवादको विरोधमा उभिएका महासांघिकहरूले
बुद्धधर्मभित्र अन्तिमरूपले निस्केका वज्रयानीहरू समेत ताई
महायानी ने हुन भन्ने गरेका छन् । महासांघिकलाई महा-
यानको पहिलो बोज मनिएको छ । महावस्तु, महावस्तु
महायान लोकेश्वरवाद बन्ने जुन मध्यम मार्ग हो
स्थानस्त्रोम्बाई ने महायानी भनिएको मान्युष्ठाँ । यो बाहेक
आन्य विचार गर्ने हो भने महासांघिक धर्मसूत्र निचोदे
आएका माध्यमिक र योगाचारको मध्यस्थलाई महा-
यानी नीति भनिएको देखिन्छ । यसको साथै अन्य
स्वतन्त्र अस्तित्वमा रही आएका गृहस्थ बुद्धमार्गीहरूलाई
समेत महायानी भन्ने गर्दा महायानभित्र भद्रगोल रहेको
भन्नी अनुमान गर्न सकिन्छ किनभने गृहस्थ बुद्धमार्गी-
हरूले आदि युगदेखिने अवलम्बन गर्दे आइरहेको श्लोक
स्तोत्र र पाठहरूसमेत आपनो साहित्य, संस्कृति, संगीत,
कलालाई समेत आपने हो भनी समावेश गर्दा त्यसी
भनिएको मान्युष्ठाँ ।

भगवान् बुद्धको महापरिनिर्वाणिष्ठचात् भिक्षुहरू
ने भत्तिभत्ता आएको कारण अनेक सम्प्रदाय देखापरे हो
अवश्य हो । यसमा पनि बुद्धधर्मसम्बन्धी व्याख्याकार-
हरूले आ-आपने धारणाहरू समाहित गर्ने प्रयास गर्दा
सुलटो र उलटो के हो भनी छुट्याउन अलमल पारिदिए ।
यसेकारण एकपछि अर्को सम्प्रदायले स्थान लिदै गए ।

बुद्धवंशमा अहंत् सम्प्रक्वादी शावक्यान, सर्वबुद्धवादी
प्रत्येक्त्रोधितत्वयान र सम्प्रक्वादी महायान भन्ने
जहाँसम्म समितिहरूमा विचार र आचरणको फरक
रहेको छ तापनि सबैलाई बुद्धनार्गी ने हुन भनी मानि-
आएको भन्नु अनिवार्य छ । सोही अनुरूप ने महा-
मंजुधीले प्राचीन कालमा भिक्षु, गृहस्थ र आचार्यको
व्यवस्था गर्नुभएको थियो ।

भगवान् बुद्धले वहुसंख्यको हित र सुखका लागि
ने मध्यम मार्गको विषय उपदेश दिनुभएको, बुद्ध, संबुद्ध
र सम्प्रक्वादी बन्ने आदिशहरूको निर्देशन गर्नुभए तो
थियो भन्ने कुरामा कुनै विवाद छैन । वास्तविक
रूपले अध्ययन गरेका शुद्ध महायानी माध्यमिक र योगा-
चारलाई ने मान्युष्ठाँ । यस सम्बन्धमा भनिएको छ ।
महायान बौद्ध धर्म दुई विचारधाराहरूमा विभाजित छन्,
माध्यमिक र योगाचार । द यिनीहरूका दाढी थियो
कि भगवान् बुद्धले पहिलो पलट वाराणसीमा धर्मोपदेश
गर्नुहुन्दै जुन मध्यम मार्गको उपदेश दिनुभयो त्यो ने
महायानी हुन् । माध्यमिक मतका आचार्य मैत्रेयले
योगाचारहरू पनि महायान ने हुन भन्ने गरे । माध्य-
मिक तिद्वान्त मान्नेहरूका अनुसार शून्यता मान्ने र
योगाचार अनुसार 'विज्ञान मात्र' मान्ने दुवै महायानी हुन्
१. रामशंकर त्रिपाठी लिखित 'बौद्ध अभिधर्म' :

१. एक अध्ययन' पृष्ठ-५७
२. बड़ छुग दाङेनगीको 'विरत्न शरणको व्यवस्था'
पृष्ठ-४१-५६
३. 'बुद्ध धर्म के २०५० वर्ष' पृष्ठ -४ (पब्लिकेशन
डिविजन, दिल्ली- द बाट प्रकाशित)
४. प्रल्हाद हुमागाई हारा प्रकाशित 'द बुद्ध बल्ड' पृष्ठ २५
५. सत्यमोहन जोशी सम्पादित प्रज्ञापारमितासूत्र संग्रह
पृष्ठ-
६. 'बुद्ध धर्म के २५०० वर्ष' पृष्ठ-८५ (पब्लिकेशन
डिविजन, दिल्ली- द बाट प्रकाशित) ।

(वर्ष २६ अंक ७ वाट क्रमशः)

बिरामी र मरणासन्नलाई स्थाहार सुसार गर्नु

- लिली डे सिल्वा

अनु:- दोलेन्द्ररत्न शाक्य

धनञ्जनी एक जना कर संग्रहकर्ता ब्राह्मण हुन् । उनले कर उठाउने क्रममा राजा र प्रजा दुखेलाई ठाने काम गरेका थिए । भिक्षु सारिपुत्रले उनलाई ठगीकार्यको नितज्ञा राख्ने हुँदैन भनेर उपदेश दिएका थिए । एक दिन धनञ्जनी साहू बिरामी परे उनले सारिपुत्र भन्तेलाई मरणशय्या नजिकै निमन्त्रणा गरे । तिमीलाई अहिले कस्तो छ भी सारिपुत्रले सोधा उनले भने-‘भन्ते मेरो टाउको साहू दुखेको छ ।’ भिक्षु सारिपुत्रले तल्लो तहदेखि माथि ब्रह्मलोकसम्म क्रमशः उनको ध्यान आकर्षण गराउनु भई मैत्री ब्रह्मविहार, करुणा ब्रह्मविहार मुदिता ब्रह्मविहार र उपेक्षा ब्रह्मविहार जस्ता चार ब्रह्मविहारवारे उपदेश दिनुभयो । उपदेश दिइसकेपछि धनञ्जनीले हरिष्ठ भे सारिपुत्र भन्तेलाई भने-‘भन्ते दुङ्गलाई मेरो कोटि कोटि नमस्कार सुनाइ दिनुहोला’ । भिक्षु सारिपुत्र फर्कनुभयो । त्यसको केही समयपछि धनञ्जनीको नृत्यु भयो । ग्रन्थमा उल्लेख भएको छ कि धनञ्जनीले ब्रह्मलोकमा पुनर्जन्म पाए । यो कुरा बुद्धले याहा पाएपछि सारिपुत्रलाई भने कि उनले धनञ्जनीलाई भाविको भूमिमा मात्र लाने काम गरे, दुःखाट मुक्त हुने घर्मको बाटोमा अग्रसर गराएनन् ।

उच्च सूत्रले यस कुराको पुष्टि गर्छ कि, जतिसुकै घर्मचित्त नभएको व्यक्ति भए तापनि जीवनको अन्तिम घडीमा पुष्टेका बेला धर्मको शुभउपदेश सुनाएर उसलाई राख्ने प्रतिसंनिधि दिन सकिन्छ तर सबैलाई यस्त गर्न सकिन्छ भन्न सकिन्न । हुनसक्छ, धनञ्जनीको पूर्व

कुशलकर्म फलले वर्तमान श्रुत्यल कर्मफललाई हटाइदियो कि? त्यसैले उनलाई राख्ने प्रतिसंनिधि प्राप्तगरायो होला ।

यो सूत्रमा भनेको अर्हो एउटा महत्वपूर्ण कुरा भिक्षु सारिपुत्रले आफ्नो उपदेश सबभन्दा तलबाट शुरू गर्नुभयो । त्यसपछि क्रमशः ब्रह्मलोकसम्म पुन्याउनुभयो । हुनसक्छ, वहाँले नरकलोक देखिका कुराको थालनी गर्नुभयो होला किनभने धनञ्जनी त्यस अवस्थासम्म पुगिसकेका व्यक्ति हुन् । वहाँले धनञ्जनीलाई आफूले पहिले गरेका कुशलकर्महरू सम्झन लगाएको हुनुपर्छ । बिरामी हुनुभन्दा केहि दिनश्चाडि आफूले उसलाई दिइकै उपदेशहरूप्रति ध्यानाकर्षण गराउनुभएको होला । यसरी उनमा सुमुक्त अवस्थामा रहेको धर्मको मर्मलाई बाटो दिई उनलाई राख्ने प्रतिसंनिधि प्राप्त गराउनुभएको हुन सक्छ ।

मत्तकुण्डली नामक व्यक्तिको घटना पनि हामीले सम्झन लायकको छ । एकपल्ट मत्तकुण्डली बिरामी हुँदा बुद्ध उनीकहाँ पुगे । बुद्धको दशंनले उनी साहू हरिष्ठ भए । मृत्युपछि उनले देवलोकमा जन्म लिए ।

लोकात्पत्ति संयुक्तमा एउटा अर्को सूत्रले भन्छ-
शील पालन नगर्ने, बुद्ध, धर्म र संघको गुणको पहिचान गर्न नसक्नेले मृत्यु देखि भय लिन्छ तर शील पालन गरिरहेको र बुद्ध, धर्म संघप्रति प्रगाढ श्रद्धा विकसित गर्नेहरूले मृत्यु-भय लिन्दैनन् । जीवन छाँदा गरेको कर्म संझी पश्चात्ताप गर्नु नै मृत्यु-भयको प्रमुख कारण हो ।

त्यही भय र वासबाट न भाबो जन्म पनि त्यस्ते प्रकारको
लोकमा हुन जान्छ ।

यहाँ बुद्ध र महानामको बीचमा दुर्घटनामा परी
अकस्मात् मृत्यु हुनेहरूको कस्तो अवस्था हुन्छ भन्ने बारे
भएको छलफल निकै महत्वपूर्ण हुन आउँछ । महानामले
भने— ‘म यहाँ विहारको शान्त वातावरणमा आएं,
अनन्त गुणयुक्त भन्तेहरूसँग साक्षात्कार हुँदा मनमा अथाह
शान्तिको अनुभव भयो तर बाहिर कपिलबस्तुको बोला-
हलपूर्ण सडकमा हिँड्दा, अनागत जन्म सम्झौदा वास
उत्पन्न हुन्छ । केही गरी दुर्घटनामा परेर मृत्यु भएमा के
हुने होला भन्ने सम्झौदा भय जाग्छ ।’ बुद्धले भन्नुभयो—
‘जो शीलवान् छ, जो धर्मपूर्वक बाँचिरहेको छ उसले
कहिल्ये यस्तो भय लिँदैन ।’ बहाँले एउटा उपमा दिएर
समझाउनुभयो । घिउले भरिएको एउटा माटोको भाँडो
पानीमा डुबाएर त्यसलाई फुटाइदिएमा घिउ पानीको
सतहमा जसरी तैरिन्छ त्यस्ते मृत्युपछि माटोको भाँडो-
रुपी शरीर छुट्टा कुशलकमं (चित्त) घिउ जस्तै माथि
माथि आउँछ ।

संखारप्ति, कुकुरवटिका र तेविज भन्ने सूत्र-
हरूले पनि उक्त कुरासाई पुष्टि गरेका छन् । जीवनकालमा
बारंबार गरिएका विचार वा कर्मग्रन्त्यार पुनर्जन्म
निर्धारण हुने गर्छ । कुकुरवटिका भन्ने सूत्रमा उल्लेख
भए ज्ञे विचार र कर्म पशुको जस्तो जएमा त्यस्ते प्रकार-
को पशुयोनिमा जन्म लिन्छ । त्यही रूपले विचार र कर्म
ब्रह्माले जस्तै मैत्री, करण, मुदिता र उपेक्षाभावलाई
विकसित गरी अस्यास गरिरहेको भए ब्रह्मा भएर जन्म
लिने बलियो संभावना छ । त्यसले हामीले मनं पनि
जान्नुपर्छ । जीवनमा ने असल मृत्युको पूर्व तयारी गर्न
सिक्नुपर्छ । माथिल्लो भूमिमा जन्म लिन सम्यक् दृष्टि
अपनाउनुपर्छ अनि शील पालनमा दत्तवित्त हुनुपर्छ । यसो

गर्न बुद्ध, धर्म र संघमा श्रद्धाभावको विकास गर्नुपर्छ ।
अनि कुशलकमं गर्न उद्यत रहनुपर्छ किन भने शील श्रद्धा
गुण जस्ता कुराहरूको अभावमा मृत्युको क्षणमा मनलाई
माथि उकास्न गालो पर्छ । तैपनि बौद्धपरम्पराअनुसार
मरणासम्भ अवस्थामा भिक्षुलाई बोलाई परिवाण पाठ
गर्न लगाउने गरिन्छ । बुद्धका अनुयायीहरू जीवनको
अन्तिम घडीमा विरामीलाई राङ्गो होला कि, उसको परत
सप्रिएला कि भन्ने कुरामा संधैं आशावादी रहन्छन् ।

पूर्वबुद्ध विश्वभूको शासन दीर्घकालको भएन ।
बहाँले परचित ज्ञानअनुसार अध्ययन गरी रोगीलाई भन्ने
गर्नुहुन्थयो— यसो गर, त्यसो नगर; यस्तो विचार मनमा
ल्याइ, त्यस्तो विचार त्याग; यस कुरामा ध्यान राख,
त्यस कुरामा सोच्दै नसोच; यस कुरालाई त्यागिदेउ, त्यस
कुरालाई मनमा विकसित गर इत्यादि । यस्तै प्रकारले
गौतम बुद्ध र उनका शिष्यहरूले विरामीहरूलाई परलोक
सपार्न अर्ति उपदेश दिने गर्नुहुन्थयो । अब बेला उपासक
उपासिकाहरूलाई चित्तशुद्धि र ध्यान अभिवृद्धिको लागि
विस्तृत रूपमा उपदेश दिनुहुन्थयो ।

अब यहाँनिर एउटा प्रश्न उठ्न सक्छ— रोगी
मरणासम्भ भै बेहोशी अवस्थामा रहेको भए उसलाई धर्म-
को बोध कसरी गराउने ? त्यस बेला रोगीको मानसिक
अवस्था बुझन सकिन्न । वरिपरि बस्ने चिकित्सक वा अन्य
व्यक्तिले विरामी बेहोशमा छ मात्र भन्न सक्छ किन्तु
सोधिएका प्रश्नको जवाफ आउँदैन अनि शारीरिक
प्रतिक्रिया पनि जनाउँदैन । उसको इन्द्रियले काम गर्न
छाडेको अवश्य हो तर उसको मनले त काम गर्ने छाडेको
छन् । मृत्युको क्षणमा मनले के कस्तो प्रतिक्रिया गरिरहेको
हुन्छ यो कस्तैलाई थाहाहुँदैन तर सत्यकुरा के हो भने
मृत्युको क्षणमा चित्त र चेतसिक ज्ञान क्रियाशिल हुन्छ ।
मन संघर्षशील हुने समय पनि यहि हो । अनि जीवनको

लागि मृत्युसंग संघर्षरत रहने समय पनि त यही हो ।

मृत्युप्रतिको डर र व्रास जति बढ़यो, जीवनको इच्छा पनि त्यतिकै बढ़छ । अथवा यसो भन्हो – जीवनको इच्छा जति बढ़छ, मृत्युप्रतिको डर र व्रास पनि त्यतिकै बढ़छ । बाँचुन्जेल मैले केही रास्त्रो काम गर्न सकिन, धर्म कर्ममा मन लगाइन, मेरो जीवन सिर्तभा गयो भनेर मनमा गलानी हुनुले न मृत्युको डर र व्रास निर्माण गर्छ । यसले गर्दा अक्ष बाँचू भने तृणा जगाउँछ र मृत्युलाई अस्वीकार गर्न लगाउँछ । यदि उसले आफ्नो जीवनसत्कर्ममा बित्रएको भए, धर्मपूर्वक आचरण गरेको भए मुख्यपूर्वक शान्त चित्तले मृत्युजस्तो अनिवार्य सत्यलाई सहर्ष स्वीकार गर्न सक्ने थियो । यदि कुशल कर्म गरेको भए त्यसको प्रभावले उसलाई रास्त्रो ठाउँमा पुनर्जन्म दिलाउँथ्यो ।

मरणासन्न अथवा मृत्यु हुन लागेको व्यक्ति

भएकोठाउँमा भेट्न जाँदा के गर्नुपर्छ भन्ने कुरा भनेर म यो लेखलाई समाप्त गर्न चाहन्छु । साधारणतया त्यस बेला हास्त्रो बानीअनुसार हामी दुःख व्यक्त गर्छौं तर बुद्धको उपदेशअनुसार त्यस्तो बेलामा रुनु कराउनु र कार्यालयक शब्द वा हाव भावद्वारा दुःख व्यक्त गर्नु उचित हुन्दैन । मेरो बिचारमा त्यस्तो रोगी वा कुनै श्रू दुःखित दर्त्किलाई मैत्री प्रदान गरी यहानुभूति व्यक्त गर्नु उचित हुन्छ । मृत्यु हुन लागेको त्यो विरामीको मन इन्द्रियको दायराबाट मुक्त हुने भएकोले अक्ष संवेदनशील हुन्छ । त्यसबेला नजिकै बस्नेहरूबाट धर्मको वा मैत्रीको तरंग प्रहण गर्ने क्षमता अधिक मात्रामा हुन्छ । रोई कराई दुःख व्यक्त गरेमा उक्त रोगीलाई प्रतिकूल प्रसर पछं तरंग मैत्रीको तरंग प्रसारित गर्न सकेमा उक्त तरंग उसको लागि मानसिक रसायन सिद्ध हुनाको साथे मृत्यु-भय हटाई सुखपूर्वक मरण प्रहण गर्न सक्ने हेतु बन्दछ ।

दिवंगत आचार्य भिक्षु डा. अमृतानन्द महास्थविरं च्याविज्ञाःगु

बुद्ध शासनको इतिहास (प्रथम भाग)

भिक्षु अनिरुद्ध महास्थविरं अनुवाद यानाविज्ञाःगु

‘लोक नीति’ व ‘धर्मपद्म कथा’ (भाग २) अथेहे

न्दुच्छेवहादुर वज्ञाचार्यं च्याविज्ञाःगु

The Story of the Buddha (Book Two), “नेपाली बौद्धहरू बिज्ञ”

सफूत पिदंगु दु, छगू छगू प्रति न्यानाः स्वयेगु ल्वःमंकादीमते ।

स्वापुः— आनन्दकुटीविहार, स्वयम्भू । फोन २७१४२०, पो. ब. नं. ३००७

(अर्क ६ पाखे क्रमशः)

बौद्ध कर्मकाण्डय् युवा दृष्टिकोण

— मुनीन्द्ररत्न वज्राचार्य

झीगु नेवा: समाजदुने बौद्ध कर्मकाण्डया प्रारम्भ है गुरुमण्डलया भावनां सुरुजुइ । थो गुरुमण्डल पूजा भावना तसकं है पवित्रगु दशंन खः । श्व गुरुमण्डल भावनायात् कथाः पं, अभोधवज्र वज्राचार्यया धायूकर्थं थुकर्थं चव्याविजयात् “श्व गुरुमण्डल धैगु क्रिया समुच्चय आदि कर्मवितार आदि प्रदिविका इत्यादि ग्रन्थ व मेमेगु विभिन्न प्रकारया बौद्ध ग्रन्थनं पिकया: चव्यातःगु खः” वसपोलं थम्है सम्पादन याना: “गुरुनण्णलाश्वरण पुस्तकम्” सफू ने. सं. १०६२ स प्रकाशित याना-विजयात् ।

गुरुमण्डलया मूल धारणा है “सर्वसत्त्व प्राणीयात् रक्षा यानाविज्याहुं धकाः अतीतया बुद्धपिनिगु भावनायात् लुमंकाः पूजा यायेगु खः । बुद्ध धयाम्है व खः गुम्हस्यां थुउ वा गुम्हस्यां थुइकी वहे बुद्ध खः । बुद्ध-धर्मय् अविद्यारूपी अन्धकारयात् नाश यानाः प्रज्ञारूपी ज्योति च्याकाः दुःखसत्य, दुःख समुदयसत्य, दुःख निरोध-सत्य व दुःख निरोधगामिनी प्रतिपदासत्य थुपि प्यंगु आर्यसत्ययात् सर्वप्रथम साक्षात्कार यानाः बोध याये फुस्हयात् बुद्ध धाइ । सामान्यतः बुद्ध धायेबलय् शाक्य-मुनि बुद्ध दकलय् न्हायां न्हयःने च्वंवइ । तर महायान-कर्थं थन आपालं बुद्ध जुयावंगु परिकल्पना यानाच्वंगु दु । नेपालय् महायानी बुद्धधर्मया प्रबलन जुयाच्वंगु जुयाः थन अनेक बुद्धया जन्म जुयावंगु इतिहास दु । स्वयम्भू चैत्य व मेमेगु चैत्यय् ध्यानी बुद्धपि वैरोचन, अक्षयोभ्य, रत्नसम्भव, अभिताभ, अभोधसिद्धिया मूर्ति

स्थापना यानातःगु दु । चिचिरिवःगु चैत्यय् वैरोचनयात् गर्भस्वथनाः मेमेपि बुद्धपिन्त प्यंगु दिशाय् स्वकातल । थन वज्रयानया न्हयागु है पूजा याःसां गुरुमण्डलया भावना तयाः धलंदनाः पूजा धारम्भ यायेबलय् न्हापां बुद्धधर्म संघयात् सादर नमस्कार यानाः शुरु याइ । थयेहे गुरुमण्डलया पूजा संकल्प यायेत संकल्प वाक्य थुकर्थं ब्वनेगु याइ :-

ओं अद्य श्रीमत् श्री शाक्यसिंह तथागतस्य बुद्ध-क्षेत्रे भद्रकल्पे ... श्री स्वयम्भू चैत्य ज्योतिरूप धर्म-धातु वागीश्वर सन्तिधाते इहैव पुण्यभूमि .. धकाः आपालं बुद्धपिन्त लुमंकेगु याइ ।

महायानी गुरुमण्डलया मूल भावना है भावना खः । “बुद्धोभवेहं जगतो हिताय” अर्थात् “जगत्धात् हित सुख बिइत जि बुद्ध ज्डि फयेमा” धकाः भावना याइ । थन थःत बुद्धत्व लाभ यायेगु स्वार्य जुल । जगत्धात् हित यायेगु परार्थं जुल । अथं जूगुलि गुरुमण्डलय् “स्वपरार्थं प्रसिद्धये” थःत नं परयात नं हित सुख सिद्ध यायेत दयेमा धैगु निगु भाव नं बोधिचित्तय् दुबिनाच्वंगु दु । श्व भावनाया लागि गुरुपिन्त लुमंकाः नमस्कार यानाः गुरुपिन्त आदर तयाच्वनी ।

गुरुबुद्धो गुरुधर्मोस्तथैव च

गुरुवज्रधरः श्रीमान् तस्मै श्री गुखो नमः ।

गुरुयात् साधना यायेगु याइ । फुक्क पापयात् पितछवयेत ओं सर्वपापान् अपनय हुं धकाः नं आत्मशुद्धि यायेगु याइ । थन पूजा यायेगु ज्या फुक्क भावनाया भावनां जक यानाच्वनी । गुरुजुं पूजाया शुरु यायेगु है

इवलय् पंचोपचार पूजाया वस्तु स्वां, जाकि धुं, लः, सिन्हः आदि छ्यली । थथेहे रस, नंवदा सिसादुसा आदि नं छायेग याइ । अथ फुकक पूजा उवल छग भावना खः, छग्र प्रतीक खः । भावना हे बौद्ध धर्मया छग्र महत्त्वपूर्ण अंग खः । बौद्ध धर्म अनिश्वरवाद खः । अथ संसार निरञ्जन निराकार खः । शून्यता हे बौद्ध धर्मया विशेषता खः । गुग्र नं वस्तु सत्य मखु । अथ फुक नाशवान् खः । छग्र प्रतीक खः । छग्र भावना खः । भावना धयागु हे चित्तया अभिव्यक्ति खः । चित्तं छु चाहना याइ व भावनां दयात परिकल्पना यायेधुंकी । उके भावनायात चित्तं नियंत्रण यायेग स्वयाच्चवनी । चित्तं खनेव हे भावनां थी थी रूप कायेत सनी । चित्तं थाय् मध्यसा भावनाया छुं लगय् मजु । उके बौद्ध धर्मया पूजाआजाय् भावनायात विशेष थाय् वियातल । भावना जक दत था:सा ईश्वर दु धकाः नं कल्पना यायेफु । गथे सर्गः खनेमदु तर सर्गः दु धकाः धयाच्चवना । व छग्र भावना खः । बौद्धधर्मय् थी थी देवदेवीया रूपत भावनां उपज ज्ञगु खः । थजाःगु भावनायात प्रतिस्थित यानावनेव मनूत्यत आकर्षित याये कइला धकाः श्री आजुपिसं विचाः यानावन । थजाःगु भावनां लोहेया वस्तु धातुया बस्तुड ईश्वर खंकावना । अहे बरलु मूर्तिया प्रतिरूप विद्यावन । जब जब श्री आजुपिनिगु नुगलय् कल्पना शक्ति वृद्धि जुयावन थजाःगु मूर्तिया विकासया क्रमय् कलाकारितां छाय् प्रियावन । थजाःगु मूर्ति मनुखं अलौकिक शक्तिया भावना खंकल । थुगु मूर्ति सुरक्षित यायेत थाय् मालः मन्दिर, विहार आदि दयेकेग यात । समय बंलिसे मनुखं थी थी भय त्रासयात लुमंकल । पृथ्वीया फुक दिशा विदिशाय् च्वंपि लोकपालगणपि इन्द्र, ग्रम-राज, बरुण, कुवेर, अग्नि, नैकृत्य, वायु, ईशान, उर्ध्व, अधः, ग्रहपति सूर्य, नक्षत्रपति, चन्द्र, नारायण, असुरपि यक्षपि व दिशाविदिशाय् च्वंपि सकल लोकपाल गणपि लुमंकेग यात ।

बौद्ध धर्मया मू लंपु हे भावनां खः । भावना हे

कियाकर्मया मूल आधार खः । गुरुजुं पूजा याइवलय् पंचोपचार कर्थं धुं च्याकी, द्योपि दुगु परिकल्पना याइ । पंचामृतं स्नान (दुरु, धौ, ध्यः, कस्ति, साखः) उवल-न्हायकने तया: न्हायक वयनाः) याकी । संसार थथे खः, न्हायकं थे खः धकाः वयनीगु जुइमा: । अभिषेक याइ फुकक शुद्ध जुइमा धकाः । सिन्हः तिकेगु द्यःपि बांलायेमा गन ह्याउंसे च्वनी अन छग्र शक्ति विडवइ, उके सिन्हः तिकेगु याःगु जुइमा: वद्व आभूषणया रूपय् जजंका छाइ । थी थी बस्तु द्यःपात खुशियानाः नके त्वंके यायेत नंवेद्यः, सिसादुसा, त्वनेगु पर्दय आदि छायेग याइ । इताः विद् । अन्धकार नाश यायेग भावना जुइ । तायं पुजयायेग अथ संसार दइचवगु हेतुनूनक आर्यसत्यया प्रतीक याःगु जुइ । गये ताय् पुजयायेवलय् थुकयं वाक्य ब्वनेगु याः-

“ये धर्मा हेतु प्रभवा हेतुस्तेषां तथागत ह्यावद् त् तेषां च ये निरोधः एवंवादी महाथमणः । ताय् बस्तु व खः फुउ यायेव ब्वयावनी, लखय् लायेव नायावनी, मिइ लायेल झाँ जुइ । अथ धयागु हे आर्यसत्य खः ।

थजाःगु थजाःगु भावना हे गुरुमण्डलया विशेषता खः । अथयात थौकन्हय, व्याख्या यानाविद्युपि विद्वान्त अभाव जुयावन । गुरुमण्डल धयागु बौद्ध धर्मया छग्र केंद्र विन्दु खः । पृथ्वीलय् दयाच्चवंगु छग्र विज्ञान खः । षट्पारमिता थन हे दु । २१ को स्वां व्यायाः थी थी दिशाया नां कायेग याइ । अथेहे लोकपाल मुद्रा ज्यानाः स्वां ब्वनेगु याइ ।

नेपालय् इतिहासया क्रम न्हायानावलिसे वज्रयानी कर्मकाण्डया विकास आपालं जुयावन । बौद्ध धर्मया संरक्षणया मूल आधार वज्रयानया संरक्षण जुइ फत । वज्रयानया पूजा धयागु व्यावहारिक बौद्ध आचरण विधि जुयावन । पूजा क्रिया मनूत्यत सद्धर्मय् न्हायके निति थजाःगु कर्मकाण्ड आपालं तिबः विल । अथया नाप नाप मनूत प्राकृतिक प्रकोपं ग्रनावल भूत प्रेत खनाः यानावल थजाःगु भय तंकेत गुलिस्या मनया शान्तिया लागि जूसां ग्रह दशा चिङ्केत थी थी पूजा याकल । गुलिस्या बलिपूजा याकल । प्रकृतिया थी थी भय् पंच-

तत्त्व चा, लः, बायु मि, सर्गः पूजा यायेगु यात । थथेहे थुगु पृथ्वीलय् जन्म का:पि प्राणी पशुपंक्षी कथ नाग, द्याचा, खिचा, को, सायात नं पूजा यायेगु यात । थःत जीवन निर्वाह यायेगुया लागि याःगु हलंचवलं गथे ग, बज्ज, ताः, कू, चुपि यं, तान व मेसेगु वस्तु नं पुज्यायेगु यात । सरसफाइया लागि महत्त्वगु थाय् तु, धोंच्वाः, हिति आदि नं पुज्यायेगु यात । मनू छम्ह चेतनशील प्राणी जूगुलि थम्हं फकव बस्तुयात महत्त्वपूर्ण तापेकाः वयात हनेगु अर्थात् पूजा यायेगु यात ।

नेपा: देश् थजाःगु विधि व्यवहार हे छगु संस्कृति जुयावन । जनजीवन थजाःगु कर्मकाण्डया व्यवहार तापाके मफुत । थवया अलावा वज्जाचार्यपिसं थःत मेसेपि मनूत स्वयां बिस्कं छगु विशेषता व पराक्रम केनेगु लागि थःगु सिद्धहस्तगु विद्याया बलं विभिन्न ततधंगु पूजाया सिजन्ना यात । देखा कायेगु (दीक्षा), छविशास्मक, त्रयोदशास्मक, चक्रपूजा, कालब्रह्मपूजा कोटीहोम आदि यायेगु यात । थुगु पूजा नं बौद्ध धर्मया दर्शन प्रति छु न छु बवातुक सम्बन्ध लानाच्वंगु दु । थुगु पूजा रहस्यात्मक जूगुलि थवयात गुह्य रूपं हे सुरक्षित यानातल । थजाःगु गुह्य पूजात दीक्षा दुपि अर्थात् विशेष अधिकार प्राप्त मनुखं जक स्वये फंगु यानातल । थुके तंत्रयानया धारणपाखे धेचूगु खके बिल । थवयात गुह्य (गोप्य) यानातयेमाःगु छाय् धयागु थौकहेया युवावर्गया न्ह्यसः खः । अथे हेसेगु बौद्ध कर्मकाण्डय् वइगु न्ह्यसः खः बलिप्रथा । थव बलिप्रथा पावाण युर्गं लिपा भारतं सिन्धु धांटीया सम्यता विकास यासेलि आर्यतसे विभिन्न किसिमया पशुबलि नरबलिया परम्परा न्ह्याकावन । श्रले वेदेतक बलिप्रथायात थाय् वियातल । अज्ञ क्रूत्वेद् नं नरबलि तकं उल्लेख यानातल । उपनिषदं युगु बलि विडिगु परम्परा थःपिनिगु जीवनया छगु माध्यम हे यात । उके रामायण् अश्वमेघया खं बल । मनुस्मृतिइ नं बलिसम्बन्धी चर्चा यानातल । थुके हे हिन्दू संस्कारय् बलिप्रथाया प्रथय पावय जुल । थजाःगु परम्परा नेपालय् नं बौद्ध धर्मया कर्मकाण्डय् नं बलिप्रथाया थाय् क्यावन । भगवान् बूद्धं ला हिसाया विरोध यानाबिज्ञाःगु खः । पशुबलि थे नरबलि थे जाःगु हिसाया

बलि कदापि समर्थन याःगु मदु ।

बौद्ध कर्मकाण्ड बौद्ध धर्मया छगु दर्शन खः ।

थुगु कर्मकाण्डय् हिसायात प्रथय विद्याच्वंगु मदु । पूजा याइपि धर्माधिकारी गुरुजुपिसं नं बौद्ध धर्मया श्रहिसावादी धारणायात ध्वायुदके मफुत । उके नं थव बलिप्रथा अनिवार्य थे जूवन ।

बौद्ध कर्मकाण्डया विषये छगु चुनौति कथ वयाच्वंगु खं होम यायेगु परम्परा खः । नयेत मदुगु अन्नयात होम याना: पुण्य लाइला? पूर्वजपिसं होमयाना हे वयाच्वन । उगु इलय् मनुत तसकं कम । अन्न धन्न नद्यो मफू । तर थौकह्य अन्न नयेत मगात । थव होम याना: फुकेगु खैय् युक्तिसंगत मजल । बौद्ध धर्मय् बूद्ध थजाःगु होमयात परिकल्पना मयाःसां तर होम यायेगु अर्थं पंच-इन्द्रिययात वश् तयेगु खः । अके थव ब्रह्माण्डय् दनाच्वंगु पंचमहूत्यात (पृथ्वी, जल, तेज, बायु व आकाश) छथलेगु खः । नेपाःया बौद्ध कर्मकाण्डय् छु छु कुखिनेगु थाय् दुसां श्रापालं बांलाःगु पक्षत नं दु । गथेकि सत्त्वपूजा, बहावहिलिइ जुइगु नित्यपूजा, चूडाकर्म, गुरुमण्डलाश्वरण आदि । थःपिनिगु जनजीवनय् मदयेक मगाःगु व्यवहारया रूपय् छयलावया हे च्वंगु दु । थौ नेपाःया संस्कृति व सम्यतायात ववथिइक स्वयेवं झीसं खनी नेपाःया बौद्ध धर्मयात जायज्वलमान याना च्वंपि धात्वेया बौद्धत न्हिया न्हियं थःपिनिगु जीवनय् बौद्ध संस्कार यानावयाच्वंपि खः । वज्जयानया पूजाय् हालेगु सलसः चचा नृत्यं नेपाःया मौलिक संस्कृतियात ववेय् यानाच्वंगु दु । थुगु चचाया भाषा चवयातःगु लिपिइ थःगुहे विशेषता दु । थजाःगु चचा व चचा प्याखंया भाव, उकिया ताल, लय् स्वर, बाजं, भापसंगिमां नेपाःया संस्कृति जायज्वलमान यानाच्वंगु दु । थथेहे कर्मकाण्डया थी थी मण्डल रत्न मण्डल, धर्मधातु बागीश्वर मण्डल बहुब्रीही मण्डल, दुर्गतिपरिशोधन मण्डल, श्रीयंत्र व अनेक मण्डलया महत्त्व दयाच्वंगु खंकेफु ।

श्री बृद्ध गतिविधि

आनन्दकुटीमा बुद्धपूजा

२०५५ कार्तिक १८, काठमाडौं

आनन्दकुटी विहार स्वयम्भूमा प्रत्येक पूर्णिमाका दिन हुँदै आएको बुद्धपूजा आज पनि यहाँका जेठ एवं संघनाथक मिश्रु अनिरुद्ध महास्थविर समक्ष शीलप्रार्थना भई शुरू भयो । त्रिपिटकाचार्य मिश्रु कुमार कश्यप महास्थविरवाट धम्दिशना गर्नु भएको आजको यस बुद्धपूजा कार्यक्रममा विहारकै तर्फबाट मिश्रुसंघ, अनगारिकासंघ एवं उपासक उपासिकाहरूलाई भोजन दान पनि गरिएको थियो ।

बुद्ध पूजा

२०५५ कार्तिक २१ गते, काठमाडौं-

ज्ञानमाला भजनखल: स्वयम्भूले आफ्नो सक्रिय क्रियाकलापलाई अगाडि बढाउन आपना सम्पूर्ण सदस्य हरू बीच एक अन्तकियाको आयोजना गरी मिश्रु ठान सेटुसमक्ष पञ्चशील प्रार्थना गरी शुरू गरियो । ज्ञानमाला स्थिति सुधार, ज्ञानमालाको गतिविधिलाई स्तरीय पार्दै क्रियाशील बनाउने र ज्ञानमालाका कमी कमजोरीलाई लिएर गरिएको उक्त कार्यक्रममा खलःका सल्लाहकार अध्यक्ष प्रा. सुवर्ण शाक्यले छलफलको विषयलाई आधार हुने गरी मुख्य वक्ताको रूपमा आफ्नो मन्त्रव्य राख्नु भयो ।

सो बेला बरिछ अधिकता सर्वज्ञरत्न तुलाधरले स्वयम्भूमा दैनिक रूपमा भजन भएक्षेत्र त्यस प्रकारले श्रूठाउँसा भजन भएको पाइएको देखिदैन भन्दै आज जैति

भइराख्यो त्यति नहोला भन्ने डर लिनुपर्ने भएको छ र भजन गरी राम्री गाउनेहरूलाई प्रोत्साहित गर्नुपर्ने कुरा बताउँदै कुनै कुराको विवाद आएमा आपसी छलफलद्वारा समाधान गर्नुपर्ने कुरा बताउनु भयो । यसै गरी भू. पू. मन्त्री भुवनलाल प्रधान, पुरुषोत्तम मानःधर, अमर शाक्य, अमृतमान शाक्य, ई. मोहनमान डंगोल, दिव्यरत्न तुलाधर, सुगतरत्न सिन्धूराकार, केशव चित्रकार, पूर्णशोभा ग्रःमाले कमी कमजोरीमाथि हेलचक्याई नगरी सुधार गर्नुपर्ने र यसको उन्नतिको लागि सबैले सकारात्मक रूपमा टेवा दिवै जानु पर्ने कुरा बताउनु भयो ।

मासिक प्रवचन

२०५५ कार्तिक १८, काठमाडौं-

धर्मोदय सभाले प्रत्येक महिनामा स्थानीय भूकुटी मण्डपस्थित बुद्धविहारमा संचालन गर्दै आएको बौद्ध प्रवचनमा इतिहासविद् विद्वान् भुवनलाल प्रधानले वक्ता रूपमा रहनु भई लुम्बिनीको पूर्वितिहास र त्यसको विकासक्रमको बरेमा सटिक प्रवचन गर्नुभयो ।

धर्मदूत तथा प्रवचन समितिका संयोजक सुवर्ण शाक्यद्वारा संचालित उक्त कार्यक्रम बखत बहादुर चित्रकारले लुम्बिनी भइरहेको विकास र विकास अवरुद्धका कार्यहरूको उल्लेख गर्नुभयो । मिश्रु सुमन्जल महास्थविर प्रमुख विहारका उपासक उपासिका एवं धर्मोदय सभाका सदस्यहरू त्यसबेला श्रोताका रूपमा रहनु भएको थियो ।

विज्ञप्ति

२०५५ कार्तिक २४, काठमाडौं—

यहाँको युवा बौद्ध समूहले एउटा विज्ञप्ति प्रकाशित गरी भनेको छ कि बौद्ध समुदायको आद्याको केन्द्रको रूपमा र आएको पवित्र धार्मिक स्थल स्वयम्भू क्षेत्र एक दर्शनीय र पर्यटकीय स्थल हो । काठमाडौं उपत्यकाकै सांस्कृतिक सभ्यताको परिचय बोकेको ऐतिहासिक, धार्मिक एवं पुरातात्त्विक दृष्टिले अति महत्वपूर्ण स्वयम्भू क्षेत्र विश्व सम्पदा सूचिमा रहनु नेपाल र नेपालीकै गौरवको विषय हो । यति महत्वपूर्ण सम्पदा हुँदा हुँदै पनि त्यसको संरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि अहिलेसम्म एक जिम्मेवार निकाय खडा हुन नसकेको कारण स्वयम्भू क्षेत्रले भू-स्वलन, पर्यावरणीय हास, अनियन्त्रित पसल, सरसफाई, सुरक्षा जस्ता थुप्रै समस्याहरू ज्ञेत्रनु परिरहेको छ । स्वयम्भू क्षेत्र वरिपरि नै बारुद्वाना र सैनिक अभ्यास समेत हुनु विश्व शान्तिका अप्रूप भगवान् बुद्धले उपहास हो । स्वयम्भू क्षेत्रको निरन्तर संरक्षण, त्यहाँका भौतिक पूर्वाधारको विकास, ऐतिहासिक पाटी, पौवा, देवालय र पोखरीको पुनरुद्धार, संग्रालयको स्थापना समेतलाई ध्यानमा राखेर एक छुट्टै आधिकारिक निकाय चाँडो भन्दा चाँडो खडा गर्न थी ५ को सरकारसमक्ष युवा बौद्ध समूह हार्दिक आग्रह गर्दछ । यस अतिरिक्त निकट भविष्यमे लुम्बिनिमा हुन गरेरहेको विश्व बौद्ध शिखर सम्मेलनमा विश्वसम्पदामा सूचीकृत स्वयम्भू क्षेत्रको सर्वपक्षीय विकासका लागि युवा बौद्ध समूह स्वदेशी तथा विदेशी बौद्ध बिद्वानहरूमा एक विशेष प्रस्ताप तयाउन समेत आह्वान गर्दछ भनी विज्ञप्तिमा बताईएकोछ ।

स्वास्थ्य सेवा

२०५५ कार्तिक १५,

श्रीकीर्ति विहारमा होमिथोपेथिक निःशुल्क साप्ताहिक स्वास्थ्य सेवाको भिक्षु सुदर्शन महास्थानिले समुद्घाटन गर्नुभएको छ । डा. आर. प्रधानांगले निःशुल्क सेवा प्रदान गर्ने र यस वर्षका लागि श्रीशिंगो तहयोग

प्रकाश केवुलले गरिएको छ । यो निःशुल्क स्वास्थ्य सेवा प्रत्येक शनिवार दिउँसो २ बजे देखि ५ बजे सम्म सचालन हुने गरिएको छ । यस्तै भूजन युवा परिवार कीतिपूर्तको आयोजनामा नारी बेतना केन्द्र काठमाडौं र योमोर्गानोकाइ (टितेपाटीको संस्था) जापानको संयुक्त प्रायोजनमा एक सप्ताहब्यापी स्वास्थ्य सेवाको समुद्घाटन पनि भिक्षु सुदर्शन महास्थानीरवाट श्रीकीर्ति विहारमा सुसम्पन्न भयो ।

त्यस सप्ताहब्यापी निःशुल्क स्वास्थ्य सेवा अकुपंचर, अनुप्रेसर र मोबाइलिसन स्वास्थ्य पढ्निबाट गरिएको छ । वरिष्ठ अकुपंचरिष्ठ श्रीनती मिनाइ हाताको नेतृत्वमा ३० जना स्वयम् सेवक सेविका-हरू संलग्न भएको यो सेवा प्रतिदिन ५ घण्टा सेवा हुँदै हजारौंको उपचार भएको छ ।

प्रतिमा स्थापना

३०५५, कार्तिक १, ललितपुर —

नेपालका थेरवाद बुद्ध शासनको प्रथम भिक्षु दिवंगत पूज्य संघ महानायक प्रज्ञानन्द महास्थविरको मूर्ति ललितपुरको शाक्यर्थिह विहारमा स्थापना गरियो ।

काठमाडौंको पक्नाजोलमा मूर्ति अनावरण गरी भिक्षु कुमार काश्यप महास्थविरवाट शील प्रदान, भिक्षु-संघद्वारा परिवाणपाठ र कल्पवृक्ष दान कार्यक्रमपनि मूर्तिलाई सु-सज्जित खुल्ला भोटरमा राखी बौद्ध गीतका साथै विशिन बाजापा जासहित उपासक-उपासिकाहरूलाई पूजा गरी काठमाडौंको नरदेवी, इन्द्रियोक, नयाँउडक एवं ललितपुरमा पुलचोक, गावाहाल, मंगलबधार, सुधारा, ओकुबहाल भई थैनासम्म जादा गरी विहारमा पुन्याइयो ।

विहारमा पुगी एक समारोहमा थाई राजदूत महामहिम प्रिक्षा प्रितिशान्तले भन्तेको पवित्र मूर्ति विहारका भिक्षुहरूलाई प्रदान गर्नुभयो ।

उक्त मूर्ति थाइलैण्डको नगर प्रथम अञ्चलको नरबन्द थाई भी जिल्लामा एकजना कलाकारले ४ महीना लगाएर तयार गरिएको हो । हाल उक्त मूर्ति सर्वसाधारणहरूलाई दर्शनको निम्न जीवित अवस्थाम वहाँ वस्तु हुने कोठामा राखिने कुरा जात हत आएको ।

आनन्दभूमिको सानुरोध जानकारी

१. व्यवस्थापनसम्बन्धका केही कठिनाइले ग्राहकहरूमा समयमा पत्रिका पुन्याउन नसकिएको मा क्षमाप्रार्थी हुदै नयाँ वर्षको शुरुअंकदेखि समयमा पत्रिका पुन्याउने यथासंभव प्रयत्नरत रहने भएको छ ।
२. ग्राहकको म्याद सकिएका ले निरन्तरताको लागि शुल्क पठाई नवीकरणगर्नुहुन अनुरोध छ ।
३. आजीवन ग्राहक वा साधारण ग्राहकपर्यन्तमा पत्रिका नपुगेका ले आफ्नो पूर्ण ठेगाना लेखी पत्रिका नपुगेको सूचना पोष्ट बक्स नं. ३००७ वा संपादक, व्यवस्थापक, प्रकाशकमध्ये सुविधा पर्ने ठाउँमा लिखित खबर पठाउनुहुन अनुरोध छ ।
४. पहिले हुलाकदर्ता टिकट सहुलियत पाइआएको मा हाल सो सहुलियत उपलब्ध भएको पोष्ट अफिसको व्यवस्था भएको ले पोष्टबाट पत्रिका पठाइने ठाउँमा पोष्टेज शुल्क लाग्ने भएको छ ।
५. नयाँ ग्राहक अभियान भइरहेको छ । यथाशीघ्र साधारण वा आजीवन शुल्क क्रमशः ६०/- वा १०००/- बुझाई सदस्यता ग्रहण गर्नुहुन अनुरोध छ ।
६. विज्ञापनदाता बन्नुभई आफ्नो व्यापारको प्रचार तथा बुद्धिमत्तप्रतिको श्रद्धा अभिव्यक्तिगरी पत्रिकालाई सहयोग गर्नुहुन अनुरोध छ ।
७. लेखकहरूले लेख पठाउनुहुँदा साइज मिलेको कागजमा एकतिरमात्र बुझिने राम्रो अक्षरले लेखिल्याएको हुनुपर्दछ ।
८. अक्षर स्पष्ट नभएका फोटोकपी, कार्बोनकपी र लेखाइ भएको लेख रचना स्वतः निस्किय रहनेछ ।
९. बौद्धगतिविधिसंबन्धी समाचार पठाउदा छोटो, उपलब्धपूर्ण कुरामात्र उल्लेख गरी पठाउनुहुन अनुरोध छ । प्रत्येक औसीपछि पठाइएको समाचार पछिल्लो अंकमा मात्र राख्न सकिने छ ।
१०. विज्ञापनदर निम्नप्रकार छ:-
 - (क) सबभन्दा पछाडिको कभरको पूरा पृष्ठको ३०००/- र आधा पृष्ठको १६००/-
 - (ख) भित्री कभरमा पूरा पृष्ठको २०००/- आधा पृष्ठको ११००/- र चौथाइ पृष्ठको ६००/-
 - (ग) साधारण पेजमा पूरा पृष्ठको १०००/- आधा पृष्ठको ६००/- र चौथाइ पृष्ठको ४००/-

बौद्धधर्म

नेपालको लुम्बिनीमा जन्मिएका भगवान् बुद्ध बुद्धधर्मको प्रवर्तक र संस्थापक मानिन्छ । बुद्धधर्मका धार्मिक ग्रन्थहरूमा त्रिपिटक र त्यस अन्तर्गतका धम्मपद आदि हुन् । बुद्धधर्मका पूजास्थललाई विहार, स्तूप भनिन्छ । ज्ञान, सत्कर्म र पञ्चशीलमा विश्वास गर्ने जातीय भेदभाव र अस्पृश्यतालाई नमान्ते बुद्धधर्म युगसापेक्ष वैज्ञानिक धर्म मानिन्छ । लुम्बिनी र तिलौराकोट अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध केन्द्र हुन् भने अन्य प्रमुख बौद्ध तीर्थस्थलहरू-मध्ये तक्षशीला पाकिस्तानमा, स्वर्णशीला थाइलैण्डमा, ताम्रशीला श्रीलंकामा र विक्रमशीला भारतमा पर्दछ ।

- बृहत् ज्ञानकोष